

Krzysztof Polek

Problematyka czeska i stosunki polsko-czeskie we wczesnym średniowieczu w polskich badaniach historycznych i archeologicznych w ostatnim piętnastolecu

---

Historia Slavorum Occidentis 1(1), 16-64

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KRZYSZTOF POLEK

PROBLEMATYKA CZESKA I STOSUNKI POLSKO-
-CZESKIE WE WCZESNYM ŚREDNIOWIECZU
W POLSKICH BADANIACH HISTORYCZNYCH
I ARCHEOLOGICZNYCH W OSTATNIM
PIĘTNASTOLECIU

Pomijając jubileuszowe obchody milenijne w latach sześćdziesiątych XX w., wczesnośredniowiecznym dziejom Czech towarzyszyło w Polsce o wiele mniejsze zainteresowanie aniżeli miało to miejsce w przypadku pozostałych sąsiadów. Tendencję tę w omawianym okresie możemy zaobserwować także w odniesieniu do cyklicznych konferencji naukowych historyków polskich i czeskich organizowanych przez Komisję Dziejów Czech i Stosunków Polsko-Czeskich Instytutu Historii PAN, a także Komisji Środkowoeuropejskiej PAU. Problematyka wczesnego średniowiecza, inaczej niż w przypadku pozostałych okresów tej epoki, nie była na nich tak często podejmowana. Potwierdzają to także – organizowane przez Komisję Dziejów Czech i Stosunków Polsko-Czeskich IH PAN w omawianym okresie – konferencje naukowe, poświęcone różnym aspektom wzajemnych relacji polsko-czeskich w odniesieniu przede wszystkim do późnego średniowiecza i okresu nowożytnego¹. Tenden-

---

¹ W odniesieniu do organizowanych pod patronatem Komisji Dziejów Czech i Stosunków Polsko-Czeskich w Polanicy Zdroju w 2000 r. (*Polaków i Cechów wizerunek wzajemny (X-XVII w.)*, red. W. Iwańczak, R. Gładkiewicz, Wrocław-Warszawa 2004); w Okunince w 2002 r. (*Polacy w Czechach-Czesi w Polsce X-XVIII wiek*, red. H. Gmitterk, W. Iwańczak, Lublin 2004); w Cieszynie w 2004 r. (*Piśmiennictwo Czech i Polski w średniowieczu i we wczesnej epoce nowożytnej*, red. A. Barciak i W. Iwańczak, Katowice 2006); w Gniewie w 2006 r. (*Rola komunikacji i przestrzeni w średniowiecznych i wczesno nowożytnych dziejach Czech i Polski*, red. A. Paner i W. Iwańczak, Gdańsk 2008).

cję tę możemy zauważyć również w innych publikacjach z omawianego okresu, w których podejmowano najczęściej takie zagadnienia, jak: kształtowanie się świadomości historycznej w obu krajach oraz jej przemiany w średniowieczu² i w okresie nowożytnym, kwestie dotyczące różnych aspektów badań nad kontaktami interregionalnymi z ziemiami czesko-morawskimi (zwłaszcza w odniesieniu do Małopolski i Śląska), poczynając od XIII w. aż do końca średniowiecza³, ideologia polityczna monarchii Przemysła Ottokara II i jej oddziaływanie na sąsiednie kraje⁴ czy też rządy dynastii Luksemburgów w Czechach⁵. Tradycyjnie dobrze reprezentowane są badania nad kulturą piśmienną

---

² R. Heck, *Problem słowiański w średniowiecznej historiografii czeskiej*, [w:] *Europa - Słowiańszczyzna - Polska. Studia ku uczczeniu Profesora Kazimierza Tymienieckiego*, Poznań 1970, s. 281-304; idem, *Problemy świadomości historycznej średniowiecznego społeczeństwa polskiego*, [w:] *Dawna świadomość historyczna w Polsce, Czechach i Słowacji. Prace Polsko-Czeskiej Komisji Historycznej*, red. R. Heck, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1978, s. 47-67; idem, *Historiography in social life of medieval Bohemia and Poland*, [w:] *La Polotne an XVe Congrès International des Sciences Historiques à Bucarest. Études sur l'histoire de la culture de l'Europe Centrale-Orientale*, par s. Bylina, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1980, s. 51-67; S. Russocki, *Średniowieczna świadomość historyczna i społeczno-polityczna. Uwagi o metodach ich badania*, ibidem, s. 123-128.

³ Odnośnie przemian w Czechach i na Śląsku w decydującym okresie XII-XIII w. zob. *Kultura średniowiecznego Śląska i Czech: „rewolucja” XIII wieku*, red. K. Wachowski, Wrocław 1998; B. Nowacki, *Rządy Przemysłidów w Polsce w ocenie historiografii polskiej*, [w:] *Przemysłidzi i Piastowie-twórcy i gospodarze średniowiecznych monarchii. Materiały z konferencji naukowej Gniezno 5-7 maja 2004 roku*, red. J. Dobosz, Poznań 2006.

⁴ Do tego nurtu badań nawiązuje M.R. Pauk, *Sancta Corona i Heiligenkreuz. Uwagi na temat kontaktów czesko-austriackich w XIII w.*, [w:] *Pater familias. Sborník příspěvků k životnímu jubileu Prof. Dr. I. Hlaváčka*, red. J. Hrdina, E. Doležalova, J. Kahuda, Praha 2001, s. 205-231; idem, *Królewski kult relikwii Świętej Korony Cierniowej jako ideowe spoivo monarchii. Czechy i Austria w dobie Przemysła Ottokara II*, „Roczniki Historyczne” (dalej: RH) 2001, 67, s. 59-78; idem, *Cysterskie fundacje ostatnich Przemysłidów. Przyczynek do badania nad ideologią władzy i kultury politycznej w XIII wiecznych Czechach*, [w:] *Monarchia w średniowieczu. Władza nad ludźmi, władza nad terytorium*, red. M.R. Pauk, A. Skrzypczak-Pieniądz, J. Pysiak, Warszawa 2002, s. 282-319; idem, *Der eine hiez Her Lechschit, Her Wüeschof der ander hiez. Kim byli stronnicy Henryka IV Probusa w Małopolsce*, RH 2003, 69, s. 91-98; idem, *Nobiles Bohemie-ministeriales Austriae. Wzajemne relacje czeskiej i austriackiej elity możnowładczej pod rządami Przemysła Ottokara II*, RH 2007, 73, s. 107-118.

⁵ T. Jurek, *Plany koronacyjne Henryka Probusa*, [w:] *Śląsk w czasach Henryka IV Prawego*, red. K. Wachowski (Wratislavia Antiqua 8), Wrocław 2005, s. 13-29; idem, *Dziedzic Królestwa Polskiego książę głogowski Henryk (1274-1309)*, Kraków 2009; T. Pietras, „Krwawy wilk z pastorałem”. Biskup krakowski Jan zwany Muskatą, Warszawa 2001; W. Iwańczak, *Jan Luksemburski a Polska*, [w:] *Polacy w Czechach-Czesi w Polsce X-XVIII wiek*, op.cit., s. 13-29; idem, *Krucjaty Jana Luksemburskiego*, [w:] *Rycerstwo Europy Środkowo-Wschodniej wobec*

i w zakresie źródłoznawstwa⁶, a także problematyką dziejów miast, komunikacji w pełnym i schyłkowym okresie wieków średnich i na początku XVI w.

W ostatnim dwudziestoleciu natomiast możemy zaobserwować wzrost zainteresowania badaniami nad wczesnym średniowieczem zarówno w Czechach, jak też w Polsce, co związane jest między innymi z politycznymi i ustrojowymi przemianami w obu krajach w 1989 i 1991 r. Wyraźnie zaznaczył się udział młodszego pokolenia historyków, mniej obciążonego przeszłością, ponadto zaistniały bardziej sprzyjające warunki dla rozwoju życia naukowego⁷. To odideologizowanie życia naukowego zaowocowało też podjęciem wielu tematów, zagadnień i grup problemowych.

W Polsce w omawianym okresie także obserwujemy wzrost zainteresowania przeszłością Czech w odniesieniu do całej ich historii i kultury, czego przejawem stało się (co warto podkreślić – często poza tradycyjną slawistyką), utworzenie na wielu uniwersytetach bohemistyki jako kierunku studiów,

---

idei krucjat, red. W. Peltz, J. Dudek, Zielona Góra 2002, s. 113–123; A. Gawlas, *Polska Kazimierza Wielkiego a inne monarchie Europy Środkowej – możliwości i granice modernizacji władzy*, [w:] *Modernizacja struktur władzy w warunkach opóźnienia. Europa Środkowa i Wschodnia na przełomie średniowiecza i czasów nowożytnych*, red. M. Dygo, S. Gawlas, H. Grała, Warszawa 1999, s. 5–34; A. Barciak, *Przybysze z Czech i Moraw w otoczeniu ksiąząt górnośląskich w średniowieczu*, [w:] *Polacy w Czechach-Czesi w Polsce*, op.cit., s. 31–39; I. Pietrzyk, *Otoczenie Przemysławów opawskich do połowy XV wieku*, [w:] ibidem, s. 41–49; A. Paner, *Luksemburgowie w Czechach. Historia polityczna ziem czeskich w latach 1310–1437*, Gdańsk 2004 (rec. J. Grygiel, *Przegląd Historyczny*) (dalej: PH) 2005, 96, z. 4, s. 649–651); B. Nowacki, *Więzi społeczne i narodowe w Czechach na początku XIV wieku w kronice tzw. Dalimila*, [w:] *Przemysławidzi i Piastowie – twórcy i gospodarze średniowiecznych monarchii*, Poznań 2006, s. 141–168.

⁶ B. Kürbis, *O drogach zapisu i recepcji treści historycznych*, [w:] *Dawna świadomość historyczna w Polsce, Czechach i Słowacji*, op.cit., s. 119–121; I. Panic, *Badania nad listą świadków w dokumentach ksiąząt opawskich w pierwszej połowie XIII wieku*, „Sobótka” 2000, 55, nr 1, s. 55–72.

⁷ Na tendencje te zwrócił uwagę W. Iwańczak, *Nowsze badania mediewistyczne w Czechach – refleksje niezobowiązujące*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” (dalej: KHKM) 2002, 50, nr 3–4, s. 305–308; ocenę dorobku naukowego czeskich historyków w badaniach nad dziejami Europy Wschodniej zawiera publikacja będąca pokłosiem VIII Zjazdu Historyków Czeskich we wrześniu 1999, *Východoevropská studia v České republice 1990–2000: historie. I. Stav, výsledky a perspektivy východoevropských studií v České republice 1990–2000, II: Bibliografie*, red. M. Šesták, R. Vlček, „Slovanské historické studie” 2001, 27; publikowany tam artykuł, stanowiący podsumowanie czeskich badań nad dziejami Polski, ukazał się także w j. polskim P. Krafl, M. Řezník, J. Valenta, *Czeska polonistika historická w latach 1990–2000*, „Kwartalnik Historyczny” (dalej: KH) 2002, 109, nr 4, s. 71–98 zwł. 71–77 (średniowiecze); zob. także materiały z IX Zjazdu Historyków Czeskich, Pardubice wrzesień 2006, J. Žemlička, *České země v Zahranie medievistice*, [w:] *IX. Sjezd Českých Historiků. Pardubice 6.8. září 2006. Svazek III: České dějiny v současné Zahranie historiografii*, red. J. Pánek a kolektiv, Pardubice, Praha, Ústí nad Labem 2008, s. 15–23.

niekiedy realizowanej w charakterze specjalności. Inne pozytywne zjawisko to powstanie pracowni naukowych, skupiających historyków zainteresowanych szeroko pojętą pod względem chronologicznym problematyką historii Czech, o czym nadmieniał w swym artykule prof. A. Barciak.

Dla rozwoju omawianej problematyki nie bez znaczenia było pojawienie się w Europie różnych inicjatyw dotyczących interdyscyplinarnych badań nad wczesnym średniowieczem. Przedsięwzięciem o szczególnej wadze (w tym także dla omawianych kwestii) był program *Transformation of the Roman Word* realizowany w ramach Europejskiej Fundacji Nauki. Pod względem chronologii, jak też tematyki obejmował dzieje i kulturę okresu od około 400 do 800 r. i zasadniczo koncentrował uwagę badaczy na ziemiach zachodnich prowincji dawnego Cesarstwa Rzymskiego, a także na terytorium państwa frankijskiego w okresie merowińskim i karolińskim. Poza historykami uczestniczyli w nim także archeolodzy, historycy sztuki, numizmatycy, religioznawcy oraz językoznawcy pochodzący z wielu krajów europejskich i reprezentujący różne środowiska naukowe czy metody badań. Interdyscyplinarne spojrzenie na procesy i zjawiska zachodzące na przełomie późnego antyku i wczesnego średniowiecza wśród *gentes* na terenach *Barbaricum* okazało się niezwykle inspirujące dla realizacji zasadniczego tematu programu badań. Ponadto przyczyniło się także do rewizji wielu poglądów dotyczących tego przejściowego okresu w dziejach Europy.

Jakkolwiek program ten nie objął swym zasięgiem tematycznym terytorium położonego na wschód od granic państwa frankijskiego w okresie merowińskim i karolińskim, to osiągnięte rezultaty okazały się bardzo inspirujące także w zakresie poznania problematyki etnicznej, politycznej oraz kultury w Europie Środkowej. Badania pozwoliły na wszechstronne ujęcie problematyki związanej z rolą Europy Środkowej w przemianach, dla których rolę katalizatora odegrały polityka i działalność państwa karolińskiego w tym regionie. W pierwszej kolejności dotyczyło to okresu od końca VIII i całego IX w., kiedy to na interesujących nas terenach znaczącą pozycję zajęło imperium karolińskie oraz jego sukcesor w polityce wschodniej – monarchia wschodniofrankijska (*Francia Orientalis*). Badania te dostarczyły także nowego materiału do studiów nad kształtowaniem się dziejów tego regionu we wczesnym średniowieczu⁸.

---

⁸ K. Polek, *Frankowie a ziemie nad środkowym Dunajem. Przemiany polityczne i etniczne w okresie merowińskim i wczesno karolińskim (do początku IX wieku)*, (Prace Monograficzne Akademii Pedagogicznej nr 469), Kraków 2007.

Dotyczy to przede wszystkim problematyki przekształcania granic na terenie naszego kontynentu na przestrzeni od okresu późno antycznego aż do początku IX w. Szczególnie cenne uwagi dla omawianej problematyki zawierają artykuły zamieszczone w dziesiątym tomie serii *Transformation of the Roman World*, w którym wprowadzenie w omawiane zagadnienia stanowi tekst H.W. Goetza⁹, dotyczący zakresu pojęcia granic (-y) na przestrzeni od okresu późnorzymskiego aż po VIII-IX w. Z kolei F. Daim, w oparciu o materiał archeologiczny, przedstawił kontakty bizantyjsko-awarskie i ich rolę w powstaniu granicy kulturowej na terenie Europy Środkowej oraz na Bałkanach¹⁰. H. Reimitz w interesującym, erudycyjnym studium, odnoszącym się do granic kościelnych na terenie Panonii (2 połowa VIII-początek IX w.) ukazał, jak autorzy historiografii karolińskiej (roczniki i kroniki) zapatrywali się i jakimi kierowali kryteriami przy opisie wschodnich terenów państwa frankijskiego¹¹. H. Wolfram w syntetycznym artykule zajął się omówieniem etapów, w których powstał i przekształcił się karoliński system organizacji i obrony granicy wschodniej w porównaniu do pozostałego terytorium państwa Karola Wielkiego¹².

Wymienione wyżej artykuły pozwalają lepiej zrozumieć, jak ówcześni autorzy postrzegali przede wszystkim wschodnią rubież państwa frankijskiego i miejsce, jakie ziemie położone na wschód od Łaby i na północ od Dunaju zajmowały w świadomości elit kościelnych i świeckich a także w ówczesnej geografii politycznej. Ich problematyka zawiera również pytanie o stan wiedzy geograficznej środowisk intelektualnych epoki karolińskiej, obrazuje etapy jej rozwoju, ukazuje także – co szczególnie istotne z naszego punktu widzenia – rolę, jaką w tym procesie odegrały rządy Karola Wielkiego i jego syna i następcy – Ludwika Pobożnego. Dla przyszłych badań dotyczących dziejów regionu Europy Środkowej w omawianym okresie, nie mówiąc już o terenach

---

⁹ H.- G. Goetz, *Concepts of realm and frontiers from late antiquity to the early Middle Ages: some preliminary remarks*, [w:] *The Transformation of the Roman World*, vol. 10: *The transformation of frontiers. Form Late Antiquity to the Carolingians*, ed. by W. Pohl, I. Wood, H. Reimitz, Leiden-Boston-Köln 2001, op.cit., s. 73-82.

¹⁰ F. Daim, *Byzantine belts and Avar birds. Diplomacy, trade and cultural transfer in the eighth century*, [w:] *The Transformation of the Roman World*, vol. 10, op.cit., s. 143-188.

¹¹ H. Reimitz, *Conversion and control: the establishment of liturgical frontiers in Carolingian Pannonia*, [w:] *The Transformation of the Roman World*, vol. 10, op.cit., s. 189-207.

¹² H. Wolfram, *The creation of the Carolingian frontier system c. 800*, [w:] *The Transformation of the Roman World*, vol. 10, op.cit., s. 233-245.

Kotliny Czeskiej czy ziemiach w dorzeczu Odry i Wisły, rezultaty oraz wnioski, jakie dostarczył program *Transformation of the Roman World*, stanowią dobry punkt odniesienia, nie tylko w badaniach komparatystycznych.

Innym ważnym wydarzeniem naukowym, związanym z rozwojem zainteresowania problematyką wczesnego średniowiecza, było zorganizowanie międzynarodowej wystawy prezentującej dzieje i kulturę krajów Europy Środkowej około roku 1000. W jej przygotowaniu uczestniczyły czołowe europejskie placówki muzealne oraz instytuty naukowe z Niemiec, Czech, Słowacji, Węgier, Polski, Bułgarii, Austrii, skupiające historyków (w tym zajmujących się dziejami Słowiańszczyzny we wczesnym średniowieczu, bizantologów, historyków religii), historyków sztuki i archeologów. Efektem tej współpracy było przygotowanie wystawy prezentowanej w Berlinie, Pradze, Bratysławie i Budapeszcie oraz wydanie katalogu¹³ poprzedzonego obszernym, dwutomowym wstępem¹⁴, zawierającym artykuły między innymi historyków i archeologów czeskich¹⁵, słowackich i polskich¹⁶. Prezentowały one aktualny stan badań w poszczególnych grupach tematycznych, jak: krajobraz osadniczy regionu i jego przemiany około 1000 r., rozwój gospodarczy nowo powstałych państw, sąsiedztwo Słowian zachodnich i ich kontakty z cesarstwem karolińskim i niemieckim, powstanie i rozwój państwowości morawskiej, czeskiej i polskiej, recepcja i rozprzestrzenianie się chrześcijaństwa oraz kształtowanie się tożsamości etnicznej i kulturowej w krajach Europy Środkowej. Na szczególne podkreślenie zasługuje fakt przeprowadzenia przy tej okazji rozległej kwerendy w zasobach muzealnych wielu placówek europejskich oraz zgromadzenie na wystawie wielu eksponatów o wyjątkowych wręcz walorach artystycznych i poznawczych, dokumentujących zachodzące wówczas zjawiska i przemiany wśród społeczności krajów słowiańskich, w tym także ich kontakty z cesar-

¹³ *Europas mitte um 1000: Katalog*, Hrsg. A. Wieczorek, H-M. Hinz, Stuttgart 2000.

¹⁴ *Europas mitte um 1000. Beiträge zur Geschichte, Kunst und Archäologie*, Hrsg. A. Wieczorek, H-M. Hinz, Bd 1-2, Stuttgart 2000.

¹⁵ L. Poláček, M. Bravermanová, P. Charvát, V. Novak, K. Tomková, J. Čiháková, J. Hásková, J. Sláma, N. Profantová, D. Třeštlík, A. Bartošková, L. Galuška, J. Macháček, J. Žemlička, L. Hradlička, J. Frolík, J. Princová, I. Boháčová, J. Bláha, P. Čech, J. Rak, J. Klapště, P. Sommer, A. Mérhautová.

¹⁶ Z. Ostrowska-Kłębowska, Z. Kurnatowska, S. Kurnatowski, J. Tyszkiewicz, K. Tobolski, Z. Kobyliński, W. Filipowiak, W. Łosiński, L. Leciejewicz, M.F. Jagodziński, s. Suchodolski, H. Kóčka-Krenz, M. Brzostowicz, J. Poleski, L.P. Śłupecki, J. Strzelczyk, T. Krzysztofak, J. Górecki, M. Kara, P. Rzeźnik, K. Żurowska, E. Małachowicz, W. Chudziak, B. Kürbis, T. Dunin-Wąsowicz, Z. Dalewski.

stwem karolińskim, niemieckim oraz z Bizancjum. Znaczenie tego przedsięwzięcia polegało także i na tym, że – obok celów czysto naukowych – wystawa zaprezentowała szerszemu gronu odbiorców osiągnięcia w zakresie badań nad historią, kulturą i archeologią krajów słowiańskich we wczesnym średniowieczu. Dobrze ukazują to zamieszczone w katalogu fotografie zabytków kultury materialnej i sztuki, pozwalające lepiej poznać miejsce, jakie społeczeństwa i państwa Europy Środkowej zajmowały w tworzeniu politycznego, etnicznego i kulturowego oblicza naszego kontynentu w końcu I tysiąclecia n.e.

Pod względem tematycznym w obu tomach wymienionej publikacji (tak w odniesieniu do tekstów czeskich, jak i polskich autorów) przedstawiono zagadnienia odnoszące się przede wszystkim do ukazania przemian, jakie miały miejsce wśród społeczności lokalnych i plemion osiadłych na terenie Kotliny Czeskiej i na ziemiach polskich zarówno w sferze gospodarki, kultury materialnej, organizacji społecznej, jak i kultury duchowej w IX i X w. Charakter i wymogi redakcyjne publikacji spowodowały, że artykuły zamieszczone w obu tomach pozbawione zostały stosownego aparatu naukowego (za to z podaniem ważniejszych pozycji bibliograficznych). Niemniej prezentują one aktualny stan badań nad wczesnym średniowieczem w Czechach i Polsce, pozwalają także lepiej poznać zachodzące procesy i przeobrażenia, dla których inspiracją było rozszerzenie granic państwa karolińskiego oraz powstanie i wzrost znaczenia państwa niemieckiego w Europie w X w.

Korzystną tendencją, jaką w odniesieniu do badań archeologicznych w omawianym okresie możemy obserwować w Polsce, było rozpoczęcie realizacji programu budowy autostrad. Chociaż towarzyszące im prace wykopaliskowe nie zostały zakończone, to przed archeologami otworzyły się nowe i niespotykane dotąd możliwości prowadzenia wykopalisk na bardzo dużym obszarze (co nie jest obojętne w odniesieniu do badań osad czy cmentarzysk), a ogromny materiał, jaki dotychczas zgromadzono (sygnalizowany w fachowych czasopismach naukowych), czeka dopiero na podjęcie prac studialnych i opracowań monograficznych. Mogą one ujawnić nieznane dotąd materiały źródłowe, a tym samym przyczynić się do rewizji dotychczasowych poglądów i opinii odnośnie okresu wczesnego średniowiecza na ziemiach polskich. Podobna uwaga odnosi się także do kontaktów przede wszystkim ziem południowopolskich z terenami Kotliny Czeskiej i Moraw w IX–X w.

W Polsce druga połowa ostatniego dziesięciolecia XX w. obfitowała w dwie ważne rocznice będące inspiracją do podjęcia przedsięwzięć badawczych o charakterze interdyscyplinarnym. Pierwszą z ich było – przypadające

w 1997 r. – milenium śmierci św. Wojciecha, w ramach którego realizowano dwa projekty badawcze. Pierwszy z nich to *Adalbertus*. Jego koordynatorem był P. Urbańczyk, a sfinansowany został ze środków Komitetu Badań Naukowych. Równoległe z wyżej wymienionym realizowany był temat poświęcony chrystianizacji ziem polskich i powstaniu organizacji kościelnej, a efektem pracy stało się zgromadzenie bogatego materiału zawierającego najnowszy stan badań nad „polskim” i „pruskim” okresem życia i działalności świętego Wojciecha. Pełnego omówienia publikacji związanych z tą postacią wraz z zestawieniem konferencji, seminariów, sesji i sympozjów naukowych dokonał J. Strzelczyk¹⁷, co zwalnia mnie z obowiązku dokładnego scharakteryzowania tego nurtu badań w odniesieniu do najnowszej historiografii, między innymi czeskiej i polskiej.

Kolejnym dużym pod względem naukowym, organizacyjnym i finansowym przedsięwzięciem (porównywanym niekiedy do badań, jakie prowadzono pod auspicjami Komitetu Badań nad Początkami Państwa Polskiego z lat 1949–1966) były przygotowania do 1000 rocznicy zjazdu gnieźnieńskiego¹⁸, w ramach których zaplanowano i podjęto realizację wielu projektów badawczych o charakterze interdyscyplinarnym, a dotyczących dziejów i kultury ziem polskich u schyłku X i na początku XI w. Jakkolwiek problematyka dotycząca stosunków polsko-czeskich we wczesnym średniowieczu nie była przedmiotem osobnych badań, to rezultaty uzyskane w efekcie podjętych prac archeologiczno-architektonicznych przyniosły nowe i bardzo interesujące materiały pozwalające na rozpatrzenie na nowo omawianej przez nas problematyki. Z tej okazji odbyło się w latach 1996–1999 wiele spotkań, konferencji i sympozjów naukowych podsumowujących rezultaty realizowanych projektów i tematów badawczych. Nawiązywano również do problematyki „czeskiej” i kontaktów czesko-polskich w odniesieniu zarówno do IX, jak też X w.

Przemianom etnicznym i kulturowym zachodzącym w 2 połowie I tysiąclecia n.e. wśród ludów i plemion w Europie Środkowej poświęcone było spotkanie w Jadwisinie (21–23 maja 1996 r.). Problematykę czeską w szerszym,

---

¹⁷ J. Strzelczyk, *Naukowe pokłosie milenium śmierci Św. Wojciecha*, „Nasza Przeszłość” 2002, 98, s. 5–97.

¹⁸ Z. Świechowski, *Problemy badawcze wczesnej architektury*, [w:] *Osadnictwo i architektura ziem polskich w dobie Zjazdu Gnieźnieńskiego*, red. A. Buko i Z. Świechowski, Warszawa 2000, s. 19–21. Odnośnie zamierzeń i osiągniętych rezultatów jubileuszowego programu naukowego zob. A. Buko, *Polska w dobie Zjazdu Gnieźnieńskiego: bilans założeń i wyników Programu*, [w:] *ibidem*, s. 7–17 zvl. 11–17 (odnośnie Małopolski i Śląska).

zachodniosłowiańskim kontekście spotykamy w wystąpieniach M. Parczewskiego, który przedstawił korelację źródeł archeologicznych dotyczących osadnictwa Słowian w Europie Środkowej z identyfikacją ich kultur, w tym zwłaszcza w odniesieniu do tzw. kultury praskiej¹⁹. Z. Kobyliński scharakteryzował struktury osadnicze w Europie Środkowej na początku wczesnego średniowiecza²⁰, H. Popowska-Taborska ukazała wczesne dzieje Słowian w oparciu o dotychczasowe rezultaty badań nad ich językiem²¹, natomiast U. Lewicka-Rajewska omówiła informacje znajdujące się w licznych i dobrze udokumentowanych relacjach autorów muzułmańskich, a dotyczące terenów Europy Środkowej we wczesnym średniowieczu²². Powyższą problematykę uzupełnia tekst A. Bartzaka dotyczący obiegu i znalezisk dirhemów²³ na terenie Europy Środkowej do początku X w.

Missions and countries of 'New Christianity' around 1000 to tytuł konferencji naukowej, jaka miała miejsce w Lublinie w dniach 3–5 września 1996 r. i stanowiła jedną z sekcji kongresu CIHEC (Commission Internationale d'Historie Ecclésiastique Comparée). Zamierzeniem organizatorów (Instytut Europy Środkowo-Wschodniej przy wsparciu Komitetu Badań Naukowych) lubelskiego spotkania było zaprezentowanie aktualnego stanu badań historycznych i archeologicznych dotyczących chrystianizacji, powstania i rozwoju organizacji kościelnej w krajach Europy Środkowej i Wschodniej, na Bałkanach a także w Skandynawii (Szwecja). Innym blokiem tematycznym na kongresie była rola chrześcijaństwa w procesach tworzenia się państwowości na wymienionych obszarach oraz miejsce i znaczenie nowo powstałych struktur politycznych w Europie w X i na początku XI w.²⁴

---

¹⁹ M. Parczewski, *Beginnings of the Slav's culture*, [w:] *Origins of Central Europe*, ed. by P. Urbańczyk, Warsaw 1997, s. 79–90.

²⁰ Z. Kobyliński, *Settlement structures in Central Europe at the beginning of the Middle Ages*, [w:] *Origins of Central Europe*, op.cit., s. 97–114; nowe stanowiska archeologiczne z terenu Czech omówił M. Dulinicz, *Wczesnosłowiańskie obiekty archeologiczne na południe od Karpat, Sudetów i Rudaw datowane metodami bezwzględnyymi*, „Archeologia Polski” (dalej: AP) 2007, 52, z. 1–2, s. 81–127, zvl. s. 106–110.

²¹ H. Popowska-Taborska, *The Slavs in the Early Middle Ages from the viewpoint of contemporary linguistics*, [w:] *Origins of Central Europe*, op.cit., s. 91–96.

²² U. Lewicka-Rajewska, *The Slavs of Central Europe and the Muslim World until the beginning of the 10th century in the light of the Arabic written sources*, [w:] *Origins of Central Europe*, op.cit., s. 213–226.

²³ A. Bartzak, *Finds of dirhams in Central Europe prior to the beginning of the 10th century A.D.*, [w:] *Origins of Central Europe*, op.cit., s. 227–239.

²⁴ *Early Christianity in Central and East Europe*, ed. by P. Urbańczyk, (Christianity in East Central Europe and its relations with the West and the East, vol. 1), Warsaw 1997.

Przemianom na ziemiach polskich na przełomie X/XI w. poświęcona została ogólnopolska konferencja naukowa, którą zorganizowano w Kaliszu w 1998 r., a której organizatorem i sponsorem była Fundacja na Rzecz Nauki Polskiej. Celem było podsumowanie stanu badań w zakresie archeologii, historii i historii sztuki w odniesieniu do poszczególnych regionów Polski, a także ocena roli i miejsca ówczesnego państwa polskiego w realiach politycznych i kulturowych epoki (stąd uwzględnienie bliższego sąsiedztwa a także szerszej środkowoeuropejskiej perspektywy historycznej²⁵). Wśród będących przedmiotem referatów zagadnień znalazły się także kwestie dotyczące problematyki czeskiej, rozpatrywanej przede wszystkim w odniesieniu do dziejów i kultury ziem południowopolskich i ich związków z terenem Moraw i Kotliny Czeskiej w IX i X w.²⁶

Z okazji przygotowań do jubileuszowych obchodów zjazdu gnieźnieńskiego, z inicjatywy Instytutu Archeologii i Etnologii zorganizowano wiele spotkań naukowych, których pokłosiem są publikacje ukazujące się w latach 2000–2002. Prezentują one sąsiadów Polski²⁷ – nie tylko tych najbliższych, lecz także Skandynawów oraz ludy bałtyjskie na przełomie X/XI w. Zawarte w nich teksty stanowią cenne uzupełnienie lub (w niektórych tematach) rozwinięcie problematyki będącej przedmiotem zainteresowania uczestników konferencji w Kaliszu (1998), ukazanej jednak przede wszystkim w odniesieniu do szerszego, europejskiego kontekstu. To pozwala na porównanie intensywności i skali przemian, jakie zachodziły na terenach sąsiadujących z terytorium państwa polskiego. Teksty pióra D. Třeštíka²⁸ i M. Vyhody prezentują przemiany, jakie w dziejach Czech przyniosły stulecia X i XI a także rolę pań-

---

Oдноśnie interesującej nas problematyki zob. zamieszczone w tym tomie artykuły H. Zoll-Adamikowej (*Bestattungssitten als wesentliches zeugnis der christianisierung bei den Slawen*, s. 39–42) oraz K. Polka (*The Great Moravian state and its participation in the Christianization of the Western Slavs in recent studies*, s. 75–85).

²⁵ *Ziemie polskie w X wieku i ich znaczenie w kształtowaniu się nowej mapy Europy*, pod red. H. Samsonowicza, Kraków 2000, (rec. J. Tyszkiewicz, PH 2002, 93, z. 3, s. 350–354).

²⁶ A. Buko, *Małopolska „czeska” i Małopolska „polańska”*, [w:] *Ziemie polskie w X wieku i ich znaczenie w kształtowaniu się nowej mapy Europy*, op.cit., s. 143–168; s. Moździoch, *Śląsk między Gniezmem a Pragą*, tamże, s. 169–198.

²⁷ *The Neighbours of Poland in the 10th century*, ed. P. Urbańczyk, Warsaw 2000; *Europe around the year 1000*, ed. P. Urbańczyk, Warsaw 2001; *The Neighbours of Poland in the 11th century*, ed. by P. Urbańczyk, Warsaw 2002.

²⁸ D. Třeštík, *Vom Svatopluk zu Boleslaw Chrobry. Die Entstehung Mitteleuropas aus der Kraft des Tatsächlichen und einer Idee*, [w:] *The Neighbours of Poland in the 10th century*, op.cit. s. 111–145; idem, *Bohemia's Iron Year*, [w:] *Europe around the year 1000*, op.cit., s. 427–450.

stwa Przemysławów w kształtowaniu politycznego i kulturowego tła Europy Środkowej.

W minionym piętnastolecu ukazały się także monografie i syntezy, w których dzieje Czech rozpatrywane były w szerszym kontekście, a które odnosiły się do tworzenia się Europy Środkowej jako regionu historycznego²⁹. Na przykładzie dziejów krajów i społeczeństw Europy Środkowej J. Kłoczowski przedstawił ich związki z kulturą i chrześcijaństwem zachodnim, obrazując specyfikę tej części naszego kontynentu, gdzie okcydentalizm występował wraz z oddziaływaniami pochodzącymi z Bizancjum³⁰. W tak rozległej pod względem chronologicznym syntezie problematyka odnosząca się do interesującego nas okresu zawarta została w początkowych rozdziałach książki. Autor omówił w nich warunki i przebieg procesów związanych z powstaniem organizacji państwowych, a także ukazał okoliczności, w jakich doszło do chrystianizacji oraz jej konsekwencje dla Czech, Polski i Węgier we wczesnym średniowieczu. Sporo miejsca poświęcono przedstawieniu dróg, jakimi – pod wpływem form ustrojowych i norm prawnych adoptowanych z Zachodu – doszło w tych krajach do zmian w życiu społecznym i religijnym mieszkańców w XI–XIII w. Podkreślić należy, że w *Młodszej Europie* wyeksponowany został region, jego dzieje i kultura, przez co lepiej można dostrzec synchronizm i asynchronizm w rozwoju tamtejszych państw i społeczeństw nie tylko wobec krajów łacińskiej Europy, lecz także pomiędzy nimi.

Zbliżona do poprzedniej, lecz chronologicznie odnosząca się wyłącznie do wczesnego średniowiecza, jest monografia L. Leciejewicza, poświęcona podstawom etnicznym i kulturowym rozwoju poszczególnych regionów Europy. Problematyka „czeska” zajmuje w niej tylko pewien fragment dotyczący osadnictwa Słowian w Europie Środkowej, powstania państwa państwowości wielkomorawskiej i czeskiej oraz recepcji chrześcijaństwa³¹. Obie wymie-

---

²⁹ Wspomnieć należy w pierwszej kolejności o inicjatywie wznowienia przez Instytut Europy Środkowo-Wschodniej pionierskich prac z tego zakresu, O. Halecki, *Historia Europy – jej granice i podziały*, Biblioteka Europy Środkowo-Wschodniej t. 1, Lublin 1994 (przedruk z wyd. 1950); J. Szűcs, *Trzy Europy*, Biblioteka Europy Środkowo-Wschodniej t. 2, Lublin 1995; J. Kłoczowski, *Europa Środkowowschodnia w historiografii krajów regionu*, Lublin 1993; *Historiografia Krajów Europy Środkowo-Wschodniej: Polska, Czechosłowacja, Węgry, Rumunia, była Jugosławia, Bułgaria* red. J. Kłoczowski, P. Kras, Lublin 1997.

³⁰ J. Kłoczowski, *Młodsza Europa. Europa Środkowo-Wschodnia w kręgu cywilizacji chrześcijańskiej średniowiecza*, Warszawa 1998 (wyd. drugie 2003).

³¹ L. Leciejewicz, *Nowa postać świata. Narodziny średniowiecznej cywilizacji europejskiej*, Wrocław 2000, wyd. drugie 2007 (Acta Universitatis Wratislavenensis nr 2904).

nione publikacje uwzględniają osiągnięcia czeskiej mediewistyki i archeologii z ostatnich dwóch dekad XX w.

Z ważniejszych przedsięwzięć edytorskich ostatniego piętnastolecia wymienić należy także nowe opracowanie monografii historii średniowiecza przygotowane przez Cambridge University Press³². Ta prestiżowa seria, ukażująca się (w odniesieniu do historii) od 1911 r., doczekała się gruntownej zmiany tak w odniesieniu do koncepcji, jak też sposobu ujęcia problematyki tej epoki. Przede wszystkim okres obejmujący dzieje wczesnego średniowiecza³³ został rozbudowany i wzbogacony tematycznie o problematykę dyscyplin pokrewnych, jak archeologia czy językoznawstwo. Poszerzone zostały również rozdziały poświęcone historii kultury i sztuki, nie mówiąc już o części fotograficznej, mapkach tekstowych oraz wykazach list dynastycznych cesarzy, królów i książąt, władców muzułmańskich, a także papieży. Nowością w stosunku do poprzedniej wersji *Cambridge Medieval History* było poszerzenie składu zespołów opracowujących poszczególne tomy o autorów pochodzących między innymi z Polski³⁴ i Czech³⁵. Tym samym w większym stopniu uwzględnione zostały osiągnięcia historyków wyżej wymienionych krajów zajmujących się studiami nad wczesnym średniowieczem, zaprezentowano też środkowo-europejski punkt widzenia na przemiany zachodzące w omawianym okresie.

Pod koniec lat dziewięćdziesiątych XX w. wydawnictwo Krupski i Spółka przystąpiło do przygotowania polskiego tłumaczenia liczącej 14 tomów historii chrześcijaństwa. To pionierskie przedsięwzięcie edytorskie powstało we Francji (przy jego realizacji uczestniczyło międzynarodowe grono bada-

---

³² *The New Cambridge Medieval History*, vol. I-VII, c. 500–c. 1500, ed. by D. Abulafia, M. Brett, S. Keynes, P. Linehan, R. McKitterick, E. Powell, J. Shepard, P. Spufford, Cambridge 1995–2005.: c. 500–c. 700, ed. by P. Fouracre, Cambridge 2005; vol. II: c. 700–c. 900, ed. by R. McKitterick, Cambridge 1995, 2002; vol. III: c. 900–1024, ed. by T. Reuther, Cambridge 1999.

³³ *The New Cambridge Medieval History*, vol. I: c. 500–c. 700, ed. by P. Fouracre, Cambridge 2005; vol. II: c. 700–c. 900, ed. by R. McKitterick, Cambridge 1995, 2002; vol. III: c. 900–1024, ed. by T. Reuther, Cambridge 1999.

³⁴ J. Strzelczyk, *Bohemia and Poland: two examples of successful Slavonic state-formation*, [w:] *The New Cambridge Medieval History*, vol. III c. 900–c.1024, ed. by T. Reuther, Cambridge 1999, s. 514–535; J. Wyrozumski, *Poland in the eleventh and twelfth centuries*, [w:] *The New Cambridge Medieval History*, vol. IV part 2 c. 1024–c.1198, ed. by D. Luscombe, J. Riley-Smith, Cambridge 2004, s. 277–289.

³⁵ Bardziej w odniesieniu do okresu późnego średniowiecza, I. Hlaváček *Luxemburgs and Rupert of the Palatinate, 1347–1410*, [w:] *The New Cambridge Medieval History*, vol. VI c. 1300–c.1415, ed. by M. Jones, Cambridge 2000, s. 551–569.

czy). Ukazuje ono dzieje, kulturę i życie religijne kościołów na terenie całego chrześcijaństwa, poczynając od starożytności aż po czasy współczesne. Jako pierwsze ukazały się tomy poświęcone średniowieczu, obejmujące chronologicznie okres od 610 do 1274 r. (tomy IV i V)³⁶. W polskim wydaniu (jego redakcję powierzono J. Kłoczowskiemu) rozszerzone zostały przede wszystkim te partie pracy, które dotyczyły chrystianizacji i rozwoju życia duchowego w krajach Europy Środkowej, Wschodniej i Południowej oraz w Skandynawii. Kolejne tomy, obejmujące chronologicznie pozostałą część średniowiecza, pomimo zapowiedzi wydawniczych nie ukazały się. Należy żałować przerwania dalszych prac nad udostępnieniem polskiemu czytelnikowi całej tej niezwykle wartościowej serii.

Po zakończeniu w 1996 r. edycji *Słownika Starożytności Słowiańskich*³⁷ przygotowano w Zakładzie Historii Instytutu Slawistyki PAN dwutomowe kompendium dotyczące historii, kultury i języka Słowian³⁸. W zakresie chronologicznym obejmuje ono najdawniejszy i wczesnośredniowieczny okres w dziejach i kulturze Słowiańszczyzny. Z uwagi na czas, jaki upłynął od ukazania się suplementu do *Słownika Starożytności Słowiańskich*³⁹, zawierającego niezbędne uzupełnienia i dodatki do opublikowanych haseł przede wszystkim we wcześniejszych tomach, w *Przewodniku* zastosowano inną formułę opracowania materiału. W porównaniu z „dużym” *Słownikiem Starożytności Słowiańskich* ograniczono liczbę haseł, natomiast więcej uwagi poświęcono tematyce z zakresu historii i archeologii, zaś mniejszy nacisk położono na problematykę językoznawstwa i kultury, te zagadnienia bowiem zostały znacz-

---

³⁶ *Historia chrześcijaństwa. Religia – kultura – polityka*. t. 4: *Biskupi, mnisi i cesarze 610–1054*, red. G. Dagron, P. Riché, A. Vauchez, Warszawa 1999, zwł. część IV roz. 1; *Historia chrześcijaństwa. Religia – kultura – polityka*. t. 5: *Ekspansja Kościoła rzymskiego 1054–1274*, red. A. Vauchez, Warszawa 2001, zwł. cz. I, roz. III:5; część IV, roz. 4 autorstwa J. Kłoczowskiego; odnośnie klasztorów w Czechach, M. Kanior, *Historia monastycyzmu chrześcijańskiego. Średniowiecze w Kościele zachodnim (od IX do XVI wieku)*, Kraków 2002, s. 543–550.

³⁷ *Słownik Starożytności Słowiańskich. Encyklopedyczny zarys kultury Słowian od czasów najdawniejszych do schyłku wieku XII*, t. I–VIII, red. W. Kowalenko, G. Labuda, T. Lehra-Splawiński, Z. Stieber, A. Gąsiorowski, A. Wędzki, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1961–1996.

³⁸ *Wczesna Słowiańszczyzna. Przewodnik po dziejach i literaturze przedmiotu*, t. 1–2, red. A. Wędzki, Warszawa 2008.

³⁹ *Słownik Starożytności Słowiańskich*, t. VII, cz. 2 (suplement A–C), red. G. Labuda, A. Gąsiorowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1986; t. VIII, cz. 1–2, red. A. Gąsiorowski, G. Labuda, A. Wędzki, Wrocław–Warszawa–Kraków 1991–1996.

nie obszerniej opracowane w edycji *Słownika Starożytności Słowiańskich*. Nowym elementem, który pojawił się w przewodniku, jest zamieszczenie w nim haseł zawierających biogramy wybitnych badaczy zajmujących się problematyką Słowiańszczyzny wczesnośredniowiecznej. W drugim tomie *Przewodnika* zestawiono bibliografię prac dotyczących Słowiańszczyzny wczesnośredniowiecznej, jaka ukazała się do 2005 r., natomiast przy poszczególnych hasłach w tomie 1 podano tylko podstawową, nowszą literaturę przedmiotu. Tym samym, obok „dużego” *Słownika Starożytności Słowiańskich* oraz *Małego słownika kultury dawnych Słowian*, pojawiła się kolejna publikacja o charakterze encyklopedycznym, przybliżająca problematykę dziejów i kultury Słowiańszczyzny we wczesnym średniowieczu. Wśród haseł zaś znalazły się także te odnoszące się do przeszłości Czech, uwzględniające aktualny stan badań historycznych i archeologicznych wraz z podaniem literatury przedmiotu.

Z dotyczących dziejów państwa czeskiego we wczesnym średniowieczu opracowań monograficznych, jakie ukazały się w interesującym nas okresie, wymienić należy książkę A. Kuźmiuk-Ciekanowskiej, poświęconą postaci św. Wacława⁴⁰. W interesującym studium źródłoznawczym, dotyczącym jednego z najbardziej kontrowersyjnych źródeł dotyczących historii Czech w X w., jakim jest *Legenda Krystiana*, autorka przedstawiła okoliczności i przebieg konfliktu wewnętrznego pomiędzy księciem a jego bratem Bolesławem (I), na tle stosunków wewnątrz Kotliny Czeskiej w okresie kształtowania się i rozwoju państwowości za pierwszych Przemysłidów. Z innych zagadnień omówionych w tej pracy wymienić należy sposób zaprezentowania wizerunku Wacława jako księcia i świętego oraz jego mentalność religijną ukazaną nie tylko w odniesieniu do ówczesnego społeczeństwa czeskiego, ale także na tle epoki. Osobną uwagę poświęciła autorka przedstawieniu relacji pomiędzy Przemysłidami a Sławnikowicami w oparciu o tekst *Legandy Krystiana*⁴¹.

Natomiast J. Sobiesiak zajęła się działalnością księcia Bolesława II⁴², który na kartach kroniki Kosmasa ukazany został jako typ władcy idealnego. Jest to pierwsza taka publikacja w historiografii polskiej dotycząca biografii wymienionego władcy. W przeciwieństwie do tego typu prac autorka zbudowa-

---

⁴⁰ A. Kuźmiuk-Ciekanowska, *Święty i historia. Dynastia Przemysłidów i jej bohaterowie w dziele mnicha Krystiana*, Kraków 2007.

⁴¹ A. Kuźmiuk-Ciekanowska, *Mnich Krystian i jego stosunek do św. Wojciecha*, „Studia Źródłoznawcze” (dalej: St. Źr.) 2005, 43, s. 19–26.

⁴² J. Sobiesiak, *Bolesław II Przemysłida (+999). Dynastia i jego państwo*, Kraków 2006.

ła narrację wokół trzech głównych tematów, tj.: ukazania księcia jako władcy i wodza, rozwoju chrześcijaństwa w Czechach i powstania biskupstwa praskiego, natomiast ostatni z rozdziałów poświęcony został Emmie, żonie Bolesława II i pozycji, jaką ta niezwykła kobieta zajmowała w ówczesnej elicie władzy. Dokonany wybór tematyczny nie ograniczył bynajmniej możliwości ukazania roli państwa czeskiego w systemie politycznym Europy Środkowej w omawianym okresie, a także związków kulturowych i relacji matrymonialnych dynastii Przemyślidów – co nie było bez znaczenia dla sposobu, w jaki dynastia ta była postrzegana oraz pozycji, jaką jej władcy zajmowali w regionie.

Odmienny charakter ma monografia M. Matli-Kozłowskiej, obejmująca swym zakresem tematycznym początki państwowości czeskiej oraz jej rozwój terytorialny za pierwszych Przemyślidów⁴³. To obszerne i w polskiej historiografii pierwsze zarazem studium obejmujące kompleksowe przedstawienie tej problematyki, w którym wyniki dociekań źródłoznawczych zostały wsparte aktualnym stanem badań z zakresu archeologii odnoszących się do dziejów i kultury politycznej państwa Przemyślidów. Obok zagadnień z ówczesnej historii Czech autorka obszernie omówiła między innymi problem czeskiej ekspansji na ziemię polskie, jej czas trwania i charakter oraz wzajemne stosunki polityczne, kościelne i militarne. M. Matla-Kozłowska przedstawiła aktualne badania w zakresie źródeł do wczesnych dziejów państwa czeskiego wraz z ustaleniami archeologów i historyków sztuki, a uwzględnienie szerszego tła w odniesieniu do realiów historycznych Europy Środkowej X i XI w. stanowi właściwą perspektywę dla rozpatrzenia stosunków czesko-polskich we wczesnym średniowieczu. Widać to dobrze w rozdziałach poświęconych relacjom czesko-polsko-niemiecko-ruskim. Na podkreślenie zasługuje również fakt przedstawienia powyższej problematyki z czeskiego punktu widzenia.

Ideologia polityczna i symbolika władzy to inny aspekt w badaniach nad wczesnośredniowiecznymi dziejami Czech. Ta problematyka szczególnie widoczna jest w pracach A. Pleszczyńskiego⁴⁴. W książce dotyczącej Wyszehradu, jednego z głównych czeskich grodów tego okresu, autor przedstawił jego powstanie i rolę, jaką ten ośrodek odgrywał w strukturze władzy książęcej w X-XII w. Ukazując legendę związaną z jego powstaniem i konfrontując ją

---

⁴³ M. Matla-Kozłowska, *Pierwsi Przemyślidzi i ich państwo (od X do połowy XI wieku). Ekspansja terytorialna i jej polityczne uwarunkowania*, Poznań 2008.

⁴⁴ A. Pleszczyński, *Przestrzeń i polityka. Studium rezydencji władcy wcześniejszego średniowiecza. Przykład czeskiego Wyszehradu*, Lublin 2000.

z dostępnym materiałem historycznym, autor – dysponujący bardzo nielicznymi i lakonicznymi przekazami źródłowymi – scharakteryzował w oparciu o wyniki badań archeologiczno-architektonicznych rozplanowanie i przemianę zabudowy wewnętrznej grodu aż do końca XII w. Sporo uwagi poświęcił A. Pleszczyński omówieniu funkcji, jaką gród pełnił, miejscu, w którym znajdowała się rezydencja książęca, a także przebiegowi uroczystości świeckich (jak np. uroczysty wjazd do stolicy) i kościelnych (obchody Świąt Wielkanocnych w tamtejszej świątyni), w których uczestniczył władca. Na silne związki ideologii monarszej z teologią polityczną wskazuje analiza *Kodeksu wyszehradzkiego*. Gród wyszehradzki był miejscem, gdzie niektórzy książęta czescy zdecydowali się na spędzenie swych ostatnich dni życia, co w niemałym stopniu zadecydowało o roli tego ośrodka w historii i tradycji czeskiej państwowości.

Kolejną sferą przestrzeni politycznej wczesnego średniowiecza, w której realizował się ideał władcy, była dewocja, a jej analiza w odniesieniu do dynastii Piastów i Przemyślidów przynosi interesujące spostrzeżenia, ukazując zarówno podobieństwa, jak i różnice w jej rozwoju⁴⁵. A. Pleszczyński zwraca uwagę na sposób, w jaki w czeskich warunkach propagowano rolę księcia nie tylko jako gorliwego chrześcijanina, lecz również naśladowcy Chrystusa (szczególnie dotyczy to św. Wacława), nawiązując do ideału praktykowanego na dworze cesarskim w Niemczech i w tamtejszych ośrodkach religijnych⁴⁶. W innym miejscu autor przedstawił aspiracje Piastów i Przemyślidów (Brzetysław I, Wratysław II, Władysław II) w staraniach o uzyskanie korony królewskiej⁴⁷, omawiając gesty i akcesoria z tym związane oraz ich społeczny odbiór. A. Pleszczyński zwraca uwagę na znamieny szczegół, że w odniesieniu do władców czeskich posiadanie korony wcale nie oznaczało manifestowania przez nich polityki o wyraźnie antycesarskim wydźwięku, nie prowadziło także

---

⁴⁵ A. Pleszczyński, *Gorliwość neofitów. Religijność osobista Przemyślidów i Piastów w X i na początku XI wieku*, [w:] *Przemyślidzi i Piastowie – twórcy i gospodarze średniowiecznych monarchii*, op.cit., s. 93–99.

⁴⁶ Szerzej zagadnienie to w odniesieniu do władców polskich omówił R. Michałowski, *Post dziesięcioletniowy w Polsce Chrobrego. Studium z dziejów polityki religijnej pierwszych Piastów*, KH 2002, 109, nr 1, s. 5–40; T. Janiak, *Czy Bolesław Chrobry był czczony jako święty? Z badań nad przestrzenią liturgiczną przedromańskiej katedry w Poznaniu (do połowy XI w.)*, „*Slavia Antiqua*” (dalej: *Sl. Ant.*) 2003, 44, s. 67–95.

⁴⁷ A. Pleszczyński, *Królewskie gesty słowiańskich dynastów w XI wieku na przykładzie Piastów i Przemyślidów*, [w:] *Persona. Gestus habitusque. Insignium. Zachowania i atrybuty jako wyznaczniki tożsamości społecznej jednostki w średniowieczu*, red. J. Banaszekiewicz, J. Maciejewski, J. Sobiesiak, Lublin 2009, s. 35–46.

do wzrostu znaczenia i podniesienia autorytetu monarchy we własnym kraju. Interesująco w tym kontekście przedstawiają się przytoczone przez autora przykłady skandynawskie, ujawniające wiele analogii do warunków, jakie występowały we wczesnośredniowiecznych Czechach.

Na innym miejscu A. Pleszczyński zajął się analizą zdarzenia z 1130 r., jakim była rozprawa księcia Sobiesława I z wpływowym rodem możnowładczym – Wrszowcami⁴⁸. W oparciu o przekaz *Kanonika Wyszehradzkiego* autor zwrócił uwagę na nowe możliwości rozpatrzenia także kwestii, w jaki sposób władcy komunikowali się ze społeczeństwem, ukazania ówczesnego mechanizmu propagandy politycznej, a także rytuału politycznego, którym posłużył się Sobiesław I w odniesieniu do wymienionych przez czeskiego kronikarza wydarzeń. W dotychczasowej literaturze przedmiotu powyższą relację rozpatrywano zazwyczaj pod kątem wewnętrznych uwarunkowań politycznych dotyczących konfliktu księcia z możnymi, pozostawiając poza zainteresowaniem kontekst ideowy. W tekście *Kanonika Wyszehradzkiego* zwraca uwagę porównanie księcia czeskiego do Salomona oraz władcy Niniwy, w tle wyeksponowany został także św. Wacław jako nadprzyrodzony władca legitymizujący, obok Chrystusa, rządy Przemysłidów wśród Czechów. Z zapiską dotyczącą wydarzenia z 1130 r. związany był również konflikt Sobiesława I z ówczesnym biskupem Pragi, Meinhardem, który sprzyjał opozycji możnowładczej, a także wspierał aspiracje młodszych członków dynastii w ich działaniach przeciwko księciu. A. Pleszczyński omówił przebieg rytuału, w którym uczestniczył władca (ekspiacja księcia), a także procedura, jaką zastosowano wobec biskupa, którego uniewinniono z zarzutu felonii podczas wiecu sądowego (gród wyszehradzki). Opisany przebieg ceremonii, w której uczestniczył książę, stał się okazją do zmanifestowania poddanym legitymizacji swej władzy wśród Czechów, Sobiesława, „dążył do podkreślenia swej szczególnej więzi ze światem sacrum [...] służył temu ryt wejścia bosego władcy do grodu praskiego i kult patrona kraju, [...] jako wojownik, egzekutor prawa – przekonywała o tym krwawa rozprawa z ludźmi, którzy targnęli się na uświęcone prawa społeczności, zakłócili mir”⁴⁹.

Pozostając w sferze symboliki i jej funkcjonowania w odniesieniu do wczesnośredniowiecznego społeczeństwa czeskiego, J. Sobiesiak wybrała je-

---

⁴⁸ A. Pleszczyński, *Sobiesław I – rex Ninivitarum. Książę czeski w walce z ordynariuszem praskim Meinhardem, biskupem Rzeszy*, [w:] *Monarchia w średniowieczu*, op.cit., s. 125–138.

⁴⁹ *Ibidem*, s. 134.

den z bardziej znaczących faktów z historii Czech, jakim było zabójstwo księcia Waclawa. Teksty żywotów świętego, pochodzące z X w., a także materiał ikonograficzny (Kodeks z Wolfenbüttel) oraz analogie pochodzące z europejskiej historii, pozwoliły autorce na ukazanie uczty, którą wyprawił Bolesław (I), zapraszając do uczestnictwa w niej swego brata – księcia Waclawa, jako sceny konfrontacji między braćmi poprzedzającej okoliczności zabójstwa świętego⁵⁰.

Natomiast J. Maciejewski zajął się innym epizodem czeskich dziejów, opisanym przez Kosmasa pod rokiem 1072. Kronikarz przedstawił napaść biskupa praskiego Jaromira-Gebharda na ołomunieckiego hierarchę, biskupa morawskiego – Jana. Pretekstem do tego czynu było nie tylko dążenie Jaromira do usunięcia tego dostojnika kościelnego i przyłączenia jego diecezji do Pragi, lecz także chęć rewanżu za sposób, w jaki Jaromir został potraktowany przez gospodarza podczas ich rozmowy. Zdarzenie to stało się okazją do ukazania roli i sposobu życia biskupa w społeczeństwie. Praski hierarcha przedstawiony został jako wyróżniający się nie tylko strojem i pochodzeniem, lecz także sposobem zachowania, które niewiele różniło się od tego, który charakteryzował panów świeckich⁵¹.

Kształtowaniem się tytułatury władców słowiańskich i jej występowaniem we wczesnośredniowiecznych źródłach zajął się P. Boroń. Problematyka ta od dawna nie była podejmowana w polskiej mediewistyce. Uwzględniony przez autora bogaty materiał źródłowy, odnoszący się do różnych kręgów kulturowych (łaciński, grecki, muzułmański czy hebrajski) i oddający kontakty ze Słowianami, pozwala na ukazanie etapów kształtowania się tytułów, jakimi posługiwali się władcy słowiańscy. Stanowi też dobre wprowadzenie w realia i praktyki polityczne omawianego okresu, ukazując rozwój form państwowości na terytorium całej Słowiańszczyzny. W przypadku problematyki czeskiej główny temat swej pracy autor zobrazował w odniesieniu do rządów księcia wielkomorawskiego Świętopełka I (871–894), abdykacji Władysława II (1173) i objęcia rządów w państwie przez Przemysła Ottokara I, a także okoliczności związanych z jego koronacją⁵².

---

⁵⁰ J. Sobiesiak, *Książę Waclaw na uczcie – książę Waclaw gospodarz*, [w:] *Persona. Gestus habitusque. Insignium*, op.cit., s. 47–67.

⁵¹ J. Maciejewski, *Książę i żebrak, czyli jak biskup żyć powinien*, [w:] *ibidem*, s. 57–66.

⁵² P. Boroń, *Kniazizowie, królowie, carowie... Tytuły i nazwy władców słowiańskich we wczesnym średniowieczu*, Katowice 2010.

W ożywionej w ostatnich latach dyskusji dotyczącej początków polskiego rocznikarstwa⁵³ pojawiła się także kwestia roli, jaką odegrała czeska annalistyka w powstaniu najstarszych zapisek w źródłach polskich, a także okoliczności, w których dochodziło do wzajemnych kontaktów. G. Labuda zajął się zależnością treści zapisek czeskich w Polsce i polskich w Czechach (*Annales Pragenses, Annales Bohemici*). W polskich rocznikach znajdujemy informacje dotyczące śmierci św. Wacława (929), translacji jego ciała do Pragi (932) oraz powstania biskupstwa praskiego, podczas gdy w analogicznych źródłach czeskich natrafiamy na wiadomości związane ze śmiercią Dobrawy, zabójstwem eremitów (1003), zgonem Chrobrego, znana jest także data erygowania diecezji poznańskiej.

Inną, odnoszącą się do powyższej problematyki, kwestią jest ustalenie miejsca powstania zapiski dotyczącej rodu Sławnikowiców. G. Labuda – odmiennie aniżeli D. Třeštk⁵⁴ – który opowiedział się za klasztorem brzeznowskim – uważał, że istotne z tego punktu widzenia informacje pochodziły z polskich roczników oraz z żywotu św. Wojciecha, które stały się przedmiotem czeskiej grabieży podczas pamiętnego najazdu Brzetysława I. Istotnym i przekonywującym w tym względzie argumentem jest także wskazanie przez G. Labudę na występowanie w Czechach w X/połowie XI w. niekorzystnego klimatu dla rozwoju tradycji związanej z rodziną św. Wojciecha oraz z założonym przez niego klasztorem w Břevnovie. Ustalenia te potwierdzają pogląd dawniejszej historiografii polskiej reprezentowanej przez T. Wojciechowskiego i W. Kętrzyńskiego⁵⁵.

⁵³ J. Wenta, *Koncepcja memoratywno-liturgiczna funkcjonowania zapisek w tablicy paschalnej a sprawa Rocznika Rychezy*, [w:] *Venerabiles, nobiles et honesti. Studia z dziejów społeczeństwa Polski średniowiecznej. Prace ofiarowane Profesorowi Januszowi Bieniakowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin i czterdziestolecie pracy naukowej*, red. A. Radzimiński, A. Supruniak, J. Wroniszewski, Toruń 1997, s. 563–571; idem, *Jaksa z Miechowa i krakowskie tablice paschalne*, SH 1996, 39, z. 1, s. 3–13; T. Jasiński, *Początki polskiej annalistyki*, [w:] *Nihil superfluum esse. Prace z dziejów średniowiecza ofiarowane Profesor Jadwidze Krzyżaniakowej*, red. J. Strzelczyk, J. Dobosz, współpraca Z. Górczak, Poznań 2000, s. 129–146; idem, *Rocznik poznański. Ze studiów nad annalistyką polską i czeską*, [w:] *Aetas media, aetas moderna. Studia ofiarowane Profesorowi Henrykowi Samsonowiczowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. H. Manikowska, A. Bartoszewicz, W. Fałkowski, Warszawa 2000, s. 664–672; M. Matla-Kozłowska, *Źródła „Annales Magdeburgenses Brevissimi” w kontekście zapisek „obcych” polskiego i czeskiego rocznikarstwa*, SH 2005, 48, z. 2, s. 135–149.

⁵⁴ D. Třeštk, *Die Anfänge der böhmischen Geschichtschreibung. Die ältesten Prager Annalen*, St. Žr. 1978, 23, s. 1–36 pogląd ten podtrzymał autor także w swych późniejszej publikacji, *Počátky Přemyslovců*, Praha 1981, s. 11–27.

⁵⁵ G. Labuda, *Jeden czy dwa roczniki niemieckie u podstaw polskiego rocznikarstwa?*, St. Žr. 2001, 39, s. 7–27, zwł. s. 15–22.

Do powyższej problematyki (lecz w odniesieniu do drugiego okresu rozwoju polskiego rocznikarstwa) nawiązała M. Matla-Kozłowska, obierając za przedmiot swych badań okoliczności, w jakich doszło do oddziaływania zapisek polskich na treść czeskich i odwrotnie w okresie od 2 połowy XI do połowy XIII w. Proces ten przebiegał nie jednorazowo⁵⁶, lecz w kilku fazach, przy czym nie bez znaczenia były w tym przypadku wzajemne relacje polityczne, jak choćby przejściowe współdziałanie Wratysława II i Władysława Hermana, natomiast dla XIII w. przesłanie relikwii św. Stanisława do Pragi (1253), a także silne wpływy polityczne za ostatnich Przemysławidów w Polsce. Występowanie w zapiskach czeskich źródeł dużej szczegółowości informacji odnoszących się do spraw polskich było rezultatem zaangażowania się dworu praskiego w sytuację wewnętrzną ziem polskich. Około połowy XIII w. w odniesieniu do *Starszych roczników czeskich* możemy zaobserwować pojawienie się w nich większej ilości zapisek odnoszących się do spraw polskich, a pochodzących nie, jak dotychczas, z roczników małopolskich, lecz z annalistyki śląskiej. Dla rozpowszechnienia znajomości wydarzeń z dziejów Czech i Polski w rocznikarstwie obu krajów ważną rolę mogło odegrać także pośrednictwo klasztoru cystersów i franciszkanów⁵⁷.

Do ukazania różnic występujących pomiędzy czeskim a polskim rocznikarstwem w XII w. M. Matla-Kozłowska wykorzystała zapiski wczesnośredniowiecznej annalistyki polskiej i czeskiej (*Roczniki praskie*, *Roczniki czeskie*, *Roczniki grodzicko-opatowickie*, *Kronika* tzw. *Benesza* *Minority*, *Kanonik Wyszehradzki*, *Mnich Szawski* oraz *Druga Kontynuacja Kosmasa*) odnoszących się do przedstawiania zdarzeń, w których występowały kobiety bądź też tylko były one wzmiankowane⁵⁸. Z dokonanej analizy wynika, że w tekstach autorów czeskich możemy obserwować pojawienie się kobiet w opisywanych wydarzeniach o wiele wcześniej aniżeli ma to miejsce w polskich źródłach. Ponadto w odniesieniu do badanej problematyki w Czechach w XII w. spotykamy już w omawianym okresie występowanie w annalistyce tendencji, które były

---

⁵⁶ Zob stanowisko T. Jasińskiego, *Rocznik poznański*, op.cit., s. 664–672; odmienny pogląd wyraził W. Drelicharz, *Annalistyka małopolska XIII–XV wieku. Kierunki rozwoju wielkich roczników kompilowanych*, Rozprawy Wydziału Historyczno-Filozoficznego PAU t. 99, Kraków 2003, s. 284–286.

⁵⁷ M. Matla-Kozłowska, *Kwestia zależności polskiego i czeskiego rocznikarstwa (od drugiej połowy XI do połowy XIII wieku)*, St. Żr. 2005, 43, s. 27–50.

⁵⁸ Idem, *Czy kobieta zasługiwała na zainteresowanie rocznikarzy? Rozważania na podstawie najstarszej annalistyki polskiej i czeskiej*, [w:] *Hominem quaerere. Człowiek w źródle historycznym*, red. S. Rosik i P. Wiszewski, („Acta Universitatis Wratislaviensis”, nr 3080, Historia CLXXVII), Wrocław 2008, s. 385–400.

w powszechnym użyciu w historiografii zachodnioeuropejskiej. Odnosi się to przede wszystkim do rozbudowanej w ówczesnej annalistyce czeskiej warstwy narracyjnej tekstów, przez co poszczególne zapiski upodabniają się do kronik.

K. Benyskiewicz w źródłoznawczym artykule zajął się wyjaśnieniem mało znanego epizodu w stosunkach polsko-czeskich, jakim było poparcie udzielone ks. czeskiemu Wratysławowi II w wojnie przeciwko margrabiemu austriackiemu Leopoldowi II Babenbergowi⁵⁹. Autor na podstawie analizy materiału źródłowego (kronika Kosmasa, *Vita Altmanni episcopi Pataviensis*, *Annalista Saxo* i Jan Długosz) dokonał weryfikacji poglądu o udziale polskich oddziałów w bitwie pod Mailbergiem, o czym wspomniał jedynie *Annalista Saxo*. Artykuł przynosi nowe spojrzenie na stosunki polsko-czeskie oraz początkowy okres rządów Władysława Hermana.

Problematyce źródłoznawczej i rozwojowi piśmiennictwa w Czechach i w Polsce w średniowieczu oraz w czasach nowożytnych poświęcona była konferencja naukowa w Cieszynie⁶⁰. Uwagę referentów zwróciły zabytki i teksty o charakterze narracyjnym, dokumenty a także piśmiennictwo pragmatyczne oraz ich wpływ na mentalność i kulturę historyczną w obu krajach. I. Panic zajął się najdawniejszym, bo plemiennym okresem w dziejach obu krajów, analizując wspólne elementy łączące relacje Kosmasa i Mistrza Wincentego w takich kwestiach, jak sposób ukazania Kroka/Kraka, wizerunku epoki, w której rozgrywały się opisane zdarzenia, a także odpowiedzi na pytanie, czy zawierają one informacje odnoszące się do czasu, który przedstawiają. W odniesieniu do tekstu kroniki Kosmasa autor podkreśla silnie zakorzeniony motyw wędrówki ludu w czeskiej tradycji, a także pamięć o Kroku, czemu towarzyszyła pamięć o miejscu, gdzie znajdowała się jego mogiła. Ponadto w opowiadaniu kronikarza losy Kroka i jego córek były niezbędnym uzupełnieniem charakterystyki „złotego wieku” w dziejach Czechów⁶¹.

Czas jako kategoria kulturowa i sposób, w jaki Gall Anonim i Kosmas wykorzystali go w narracjach historycznych swych kronik, przedstawił A. Barciak. W odniesieniu do kroniki Kosmasa spotykamy często występujące zwroty zaczerpnięte ze Starego Testamentu, autor posługuje się także takimi określe-

---

⁵⁹ K. Benyskiewicz, *Udział rycerstwa polskiego w bitwie pod Mailbergiem (1082 r.)*, „Sobótka” 2006, 61, nr 4, s. 507–518.

⁶⁰ *Piśmiennictwo Czech i Polski w średniowieczu i we wczesnej epoce nowożytnej*, op.cit.

⁶¹ I. Panic, *Krak w polskiej i czeskiej tradycji wczesnośredniowiecznej*, [w:] *Piśmiennictwo Czech i Polski w średniowieczu i we wczesnej epoce nowożytnej*, op.cit., s. 48–50.

niami, jak dzień, miesiąc, rok przy sposobie określenia, kiedy dane zdarzenie miało miejsce, pojawia się też odwołanie do okresu rządów cesarza Henryka IV, papieża (np. Kaliksta) czy biskupa praskiego (np. Hermana). W tekście jego kroniki spotykamy złożoną konstrukcję chronologiczną, w której czas święty łączy się ze świeckim, ponadto zauważyć można wyraźne odwołania do okresu antycznego⁶².

Zainteresowanie średniowiecznej historiografii czeskiej kultem św. Wita przedstawiła A. Paner. Autorka zwróciła uwagę na znamienny fakt, że chociaż rozwój jego kultu związany był z działalnością ks. Waclawa⁶³, to aż do początku XIII w. jedynie kościół katedralny jako jedyna świątynia w całych Czechach nosił wezwanie św. Wita. Nowy rozdział w rozwoju tego kultu nastąpił pod rządami Luksemburgów, za których pojawił się silny rozwój kultów świętych – Waclawa, Ludmiły i Prokopa. Popularność kultu św. Wita możemy zaobserwować również w okresie nowożytnym. Utrzymał się aż do XIX w., kiedy to znaczna część kościołów noszących jego wezwanie została przebudowana w stylu barokowym.

Kulmem św. Prokopa, postaci ważnej dla dziejów duchowości i religijności Czech w XI w. (założyciel klasztoru w Sazawie), zainteresował się W. Iwańczak⁶⁴. Autor przedstawia okoliczności, w jakich doszło do jego kanonizacji i narosłe wokół tego wydarzenia legendy i opinie, zwraca uwagę na rolę kultu w odniesieniu do stosunków wewnętrznych w państwie Przemysławów, a także w czasie walk, jakie toczyli Czesi (np. w 1260 r. podczas wojny w Węgrami o spadek po Babenbergach). Podkreślić należy wielopłaszczyznowość rozwoju kultu św. Prokopa, występującego także w legendach i podaniach wiejskich, w tekście spotykamy także omówienie „polskiego” wątku w odniesieniu do patrocinium kościoła w Strzelnie oraz do świątyń diecezji krakowskiej w 2 połowie XIII w.

Rocznica zjazdu gnieźnieńskiego⁶⁵ stała się okazją do podjęcia wielu inicjatyw badawczych o charakterze interdyscyplinarnym, dotyczących różnych

---

⁶² A. Barciak, *Uwagi o konstrukcjach czasowych narracji historycznej Galla Anonima i Kosmasa*, [w:] *ibidem*, s. 63–75.

⁶³ A. Paner, *Kult świętego Wita w średniowiecznym piśmiennictwie czeskim*, [w:] *ibidem*, s. 252–270; *idem*, *Święty Wit. Męczeństwo, legenda, kult*, Gdańsk 1995.

⁶⁴ W. Iwańczak, *Kult świętego Prokopa w średniowiecznych Czechach*, [w:] *Środkowoeuropejskie dziedzictwo Cyrylo – metodańskie*, red. A. Barciak, Katowice 1999, s. 165–177.

⁶⁵ Por. omówienie i uwagi dotyczące naukowych rezultatów tego jubileuszu autorstwa G. Labudy, *O badaniach nad zjazdem gnieźnieńskim roku 1000. Spostrzeżenia i zastrzeżenia*,

aspektów dziejów i kultury ziem polskich w X i na początku XI w. Wśród zagadnień będących przedmiotem dyskusji znalazła się problematyka związana z przynależnością ziem południowopolskich do państwa czeskiego, jakkolwiek nie była tematem odrębnych konferencji czy seminariów naukowych organizowanych w omawianym okresie. Pojawiła się ona na marginesie toczonych dyskusji i realizowanych prac z zakresu archeologii i historii sztuki. Znacznie rzadziej podejmowali ją sami historycy. W trakcie realizacji tego projektu przeprowadzono wiele prac archeologiczno-architektonicznych na wybranych obiektach w celu weryfikacji wcześniejszych sądów i opinii odnoszących się do ich genezy, czasu powstania, a także rozwoju w poszczególnych fazach. W odniesieniu do omawianej przez nas problematyki podjęto także zagadnienie oddziaływań oraz udziału Czech w chrystianizacji ziem polskich w X w. jak też ich wpływu na budownictwo sakralne, przede wszystkim na terenach Śląska i Małopolski.

W latach 1996–1999 w Małopolsce przeprowadzono prace archeologiczne, których celem były badania weryfikacyjne między innymi wczesnośredniowiecznych grodów z doby plemiennej w Stradowie i Naszacowicach. Dostarczyły one nowych ustaleń przede wszystkim dotyczących określenia chronologii wymienionych obiektów w oparciu o znaleziska ceramiki oraz badania dendrochronologiczne próbek drewna pochodzących ze spodnich warstw wału obronnego (Stradów 3B). Zweryfikowały wcześniejsze (uzyskane podczas prac wykopaliskowych prowadzonych w latach 1956–1963) ustalenia chronologiczne dotyczące początków grodziska⁶⁶. W odniesieniu do X w. wykazano podjęcie w latach dwudziestych tego stulecia prac budowlanych przy jednym z wałów (dotychczas nie był przedmiotem prac wykopaliskowych). Jakkolwiek zakres badań był ograniczony, tak w odniesieniu do powierzchni, jak i czasu, jakim dysponowali archeolodzy, uzyskane materiały przyniosły nowe ustalenia dotyczące poszczególnych faz funkcjonowania wymienionych grodów i w okresie „czeskim”, i po przyłączeniu Małopolski przez Piastów. Gród ten jako jeden z nielicznych w Małopolsce obiektów pochodzących z doby plemiennej zachował swoje znaczenie w strukturze administracyjnej i gospodarczej państwa piastowskiego.

RH 2002, 68, s. 107–156; J. Strzelczyk, *Naukowe pokłosie milenium zjazdu gnieźnieńskiego*, tamże, s. 157–174.

⁶⁶ M. Wołoszyn, H. Zoll-Adamikowa, *Pierwsze badania wałów podgrodzia w Stradowie w 1997 r.*, „Sprawozdania Archeologiczne” 1998, 59, s. 229–264.

Wieloletnie badania wykopaliskowe przeprowadzone przez J. Poleskiego⁶⁷ w dolinie Dunajca, przyniosły cenne informacje dotyczące między innymi Naszacowic, uwieńczone obszernym monograficznym opracowaniem osadnictwa grodowego na tym terenie. W pracy autor wykorzystał bogaty materiał pochodzący także z innych małopolskich stanowisk archeologicznych, zwłaszcza w zakresie wyznaczników chronologicznych kolejnych faz rozwoju budownictwa grodowego w odniesieniu do całej Małopolski. Książka J. Poleskiego wypełnia odczuwalny – także dla historyka – brak pełnego opracowania aktualnego stanu badań archeologicznych nad grodami małopolskimi w okresie wczesnego średniowiecza. Pozwala ponadto na weryfikację obrazu przeszłości tej dzielnicy, jaki funkcjonuje w dotychczasowych syntezach historycznych.

Sygnalizowany w literaturze przedmiotu brak monografii dotyczącej dziejów i kultury Śląska w okresie wczesnego średniowiecza wypełnia częściowo syntetyczne opracowanie autorstwa K. Wachowskiego⁶⁸. Autor zawarł w nim dotychczasowe rezultaty badań archeologicznych, historycznych, a także topoi onomastycznych prowadzonych na terenie obecnego Dolnego Śląska. Około trzecią część całego tekstu książki poświęcił przedstawieniu problematyki dziejów i kultury Śląska w X w. Skromne objętościowo rozmiary tej publikacji wpłynęły w dużej mierze na sposób prezentacji problematyki dotyczącej dziejów Śląska w okresie przedpiastowskim. K. Wachowski ograniczył się do zarysowania wybranych zagadnień tematycznych, rezygnując z obszerniejszego ich wykładu, co – biorąc pod uwagę charakter pracy – nie było zbyt korzystnym rozwiązaniem. Budzi pewien niedosyt, widoczny zwłaszcza w warstwie narracji, zabrakło też miejsca na bardziej szczegółowe omówienie przemian zachodzących na terenie Śląska w poszczególnych fazach jego rozwoju we wczesnym średniowieczu⁶⁹. Pomimo tych ograniczeń warto podkreślić, że przy omawianiu wybranej problematyki autor uwzględnił przykłady pochodzące

---

⁶⁷ J. Poleski, *Grodzisko wczesnośredniowieczne w Naszacowicach – problem upadku grodów plemiennych na terenie Małopolski*, [w:] *Osadnictwo i architektura ziem polskich*, op.cit., s. 285–291; do problemu tego autor powrócił w monografii: idem, *Wczesnośredniowieczne grody w dorzeczu Dunajca*, Kraków 2004, w której zawarł szereg cennych spostrzeżeń odnoszących się także do pozostałych grodów małopolskich.

⁶⁸ K. Wachowski, *Śląsk w dobie przedpiastowskiej. Studium archeologiczne*, Wrocław 1997; (rec.) L.A. Tyszkiewicz, „Sobótka” 1998, 58, nr 3–4, s. 567–568.

⁶⁹ Odnośnie podziałów chronologicznych w odniesieniu do tego regionu zob. K. Wachowski, *Próba periodyzacji okresu przedpiastowskiego na Śląsku*, [w:] *Słowiańszczyzna w Europie średniowiecznej*, t. 1, op.cit., s. 53–59.

z terenów południowej peryferii Słowiańszczyzny Zachodniej, przez co czytelnik uzyskał dobry punkt odniesienia dla studiów porównawczych zjawisk i przemian zachodzących na omawianym przez nas terenie. Elementy czeskiej kultury materialnej nie tylko są różnorodne, lecz także dobrze poświadczane w znaleziskach, a autor zwraca uwagę na wielorakie formy kontaktów ludności dorzecza środkowej i górnej Odry z terenami położonymi w Kotlinie Czeskiej i na Morawach (interregionalna wymiana i handel, oddziaływania w zakresie technologii wyrobu i sposobów zdobnictwa ceramiki, przenikanie nowych form pochówków, inhumacja). W oparciu o znaleziska numizmatyczne oraz przedmiotowe formy pieniądza K. Wachowski podkreśla zróżnicowanie występujące w sferze wymiany na omawianych terenach w porównaniu z pozostałymi ziemiami polskimi, a także w odniesieniu do terenu Kotliny Czeskiej i Moraw. Badania nad ceramiką śląską pochodzącą z omawianego okresu potwierdzają wyraźnie występowanie ożywionych kontaktów kulturowych pomiędzy Śląskiem a Kotliną Czeską. O stopniu jej intensywności świadczyć może recepcja technologii, a także zdobnictwa wyrobów garncarskich przez warsztaty i pracownie, jakie spotykamy na stanowiskach archeologicznych na terenach położonych na południe od Sudetów.

Kontekst czeski w dziejach ziem południowopolskich w odniesieniu do X w. z punktu widzenia archeologii podjęli A. Buko i S. Moździoch. Pierwszy z wymienionych badaczy zajął się rolą Małopolski (którą określił jako *region niespełnionych nadziei*) w okresie kształtowania się państwowości polskiej. Chociaż wśród poruszonych zagadnień znalazła się także kwestia przynależności ziem w dorzeczu górnej Wisły do państwa Przemysłidów, to – wbrew tytułowi artykułu⁷⁰ – autor gros swej uwagi poświęcił na przedstawienie etapów rozwoju ekspansji piastowskiej w kierunku południowo-wschodnim i południowym. A. Buko utratę Małopolski przez Czechów datuje na połowę lat osiemdziesiątych X w.

Interesująco w tym zakresie przedstawiają się rezultaty nowszych badań archeologicznych nad panowaniem czeskim w odniesieniu do ziem położonych w górnym i środkowym dorzeczu Odry w X w. Ukazują one bardzo wyraźnie rozwój intensywnych kontaktów o charakterze interregionalnym pomiędzy terenami znajdującymi się po obu stronach Sudetów. Jednak – jak zauważył S. Moździoch – w pracach historycznych i rezultatach przynoszono-

---

⁷⁰ A. Buko, *Małopolska „czeska” i Małopolska „polańska”*, [w:] *Ziemie polskie w X wieku i ich znaczenie*, op.cit., s. 143–168, zwł. 150–152.

nych przez badania archeologiczne widać znaczne różnice przy odtwarzaniu dziejów tej dzielnicy w okresie przedpiastowskim i po przyłączeniu jej do państwa Polan. Zdaniem wymienionego autora, historycy albo wcale, albo w niewielkim stopniu wykorzystują te rezultaty w pracach dotyczących dziejów Śląska w okresie przedpiastowskim⁷¹. W jednej tylko kwestii poglądy badaczy wymienionych dyscyplin pozostają zbliżone – braku wyraźnych czeskich wpływów politycznych na Śląsku w X w. Natomiast w trakcie prac wykopaliskowych prowadzonych w ostatnich dwóch dekadach pozyskano nowe materiały, które wyraźnie wskazują na występowanie silnych związków i oddziaływań w zakresie kultury materialnej (wyroby ceramiczne, broń i oprządzenie jeździeckie) pomiędzy Śląskiem a Kotliną Czeską i Morawami. Ujawniają one przy tym dysproporcje w rozwoju południowo-zachodnich ziem polskich.

Nowsze badania archeologiczne dotyczące przedpiastowskich dziejów Wrocławia dostarczyły materiału do poznania wczesnośredniowiecznego osadnictwa, poszczególnych faz jego rozwoju, a także kontaktów śląsko-czeskich⁷². W północno-zachodniej części Ostrowa Tumskiego odkryto pozostałości niewielkiego gródka, do którego przylegało od strony wschodniej znacznych rozmiarów podgrodzie. Jego datację ustalono na IX-X w. Pomocne okazały się badania dendrochronologiczne próbek drewna pochodzących z zachowanych spodnich elementów konstrukcji wału oraz ceramika⁷³.

Jak wykazały badania dendrochronologiczne, do budowy umocnień gródka wykorzystano materiał pochodzący z rozbiórki wcześniejszych konstrukcji⁷⁴. Ten wzniesiony w latach czterdziestych X w. obiekt miał charak-

---

⁷¹ S. Moździoch, *Śląsk między Gniezmem a Pragą*, [w:] *Ziemie polskie w X wieku*, op.cit., s. 169–198, zwł. s. 184, 187.

⁷² S. Moździoch, *Śląsk między Gniezmem a Pragą* [w:] *Ziemie polskie w X wieku*, op.cit., s. 169–197, zwł. s. 171; P. Rzeźnik, P. Rzeźnik, *Gród wrocławski około roku 1000*, [w:] *Śląsk około roku 1000. Materiały z sesji naukowej we Wrocławiu w dniach 14–15 maja 1999 roku*, red. M. Młynarska-Kaletynowa, E. Małachowicz, Wrocław 2000, s. 139–148; A. Żurek, *Wrocław około roku 1000*, [w:] *Polska na przełomie I i II tysiąclecia*, op.cit., s. 335–353, zwł. s. 337–339.

⁷³ M. Kara, M. Krąpiec, *Możliwości datowania metodą dendrochronologiczną oraz stan badań dendrochronologicznych wczesnośredniowiecznych grodzisk z terenu Wielkopolski, Dolnego Śląska i Małopolski*, op.cit., s. 309; K. Jaworski, P. Rzeźnik, *Wrocławski Ostrów Tumski we wczesnym średniowieczu*, [w:] *Civitates principales. Wybrane ośrodki władzy w Polsce wczesnośredniowiecznej. Katalog wystawy*, red. T. Janiak, D. Stryniak, Gniezno 1998, s. 88–94; P. Rzeźnik, *Ceramika naczyniowa z Ostrowa Tumskiego we Wrocławiu w X–XI w.*, Poznań 1998.

⁷⁴ P. Rzeźnik, *Gród wrocławski około roku 1000*, [w:] *Śląsk około roku 1000*, op.cit., s. 141–142. Autor zwraca uwagę na trudności w rekonstrukcji wielkości gródka oraz przebiegu wału, jak też ustalenia chronologii w oparciu o zabytki ruchome.

ter militarny, polegający na strzeżeniu pobliskiej przeprawy przez Odrę. Prace archeologiczne prowadzone na terenie wyspy przyniosły nowe dane ukazujące intensywny rozwój osadnictwa na terenie zespołu osadniczego we Wrocławiu, który miał miejsce w 4 ćwierci X w. Wtedy to niewielkich rozmiarów gródek na Ostrowiu Tumskim przekształcił się w rozległy kompleks osadniczy, rozmiarami jak też rozplanowaniem wnętrza nawiązujący do analogicznych obiektów tego typu znanych z terenu Wielkopolski. Fazę tę dokumentują dane pochodzące nie tylko z analiz dendrochronologicznych badanych fragmentów wału (którego czas wzniesienia określono na połowę lat osiemdziesiątych X w.), ale także zabytków ruchomych datowanych na X w., jak militaria (żelazne ostrogi z długim bodźcem) oraz krzyżyk przedstawiający Ukrzyżowanego Chrystusa.⁷⁵ Koresponduje to z ustaleniami odnoszącymi się do piastowskiej fazy w rozwoju takich grodów śląskich, jak Głogów i Opole⁷⁶.

Wśród zagadnień będących przedmiotem dyskusji w omawianym okresie ważne miejsce zajęły czesko-polskie stosunki kościelne. Asumpt do podjęcia tej problematyki dały z jednej strony przygotowania do rocznicowych obchodów śmierci św. Wojciecha oraz zjazdu gnieźnieńskiego, z drugiej natomiast – rezultaty nowszych badań archeologicznych na terenie Małopolski i Śląska, gdzie stwierdzono występowanie zabytków architektury sakralnej o przedromańskim rodowodzie (np. we Wrocławiu i Krakowie). Ich wyniki przyczyniły się do ożywienia dyskusji nad skalą i charakterem oddziaływań w sferze kościelnej państwa czeskiego na ziemi południowopolskie w X w. W latach 1995–1997 przystąpiono w Krakowie do prac wykopaliskowych wewnątrz katedry na Wawelu, a także pod zachodnim skrzydłem zamku, w celu ustalenia i zrekonstruowania pierwotnej zabudowy Wzgórza oraz jego późniejszych przeobrażeń aż do końca średniowiecza⁷⁷.

---

⁷⁵ P. Rzeźnik, *Gród wrocławski około roku 1000*, op.cit., s. 144 ryc. 4 (ostrogi); s. 145 ryc. 5 (krzyżyk).

⁷⁶ M. Kara, M. Krąpiec, *Możliwości datowania metodą dendrochronologiczną oraz stan badań dendrochronologicznych wczesnośredniowiecznych grodzisk z terenu Wielkopolski, Dolnego Śląska i Małopolski*, op.cit., 308–309.

⁷⁷ J. Firlet, Z. Pianowski, *Przemiany architektury rezydencji monarszej oraz katedry na Wawelu w świetle nowych badań*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” (dalej: KAiU) 2000, 44, z. 4, s. 207–237; Z. Pianowski, *Początki zespołu architektury sakralnej na Wawelu. Stan badań i perspektywy do roku 2000*, [w:] *Dzieje Podkarpacia*, t. 5: *Początki chrześcijaństwa w Małopolsce*, red. J. Gancarski, Krosno 2001, s. 63–79; E. Kubica-Kabacińska, *Stan i potrzeby badań archeologicznych nad najstarszymi zabytkami architektury sakralnej w Małopolsce*, [w:] *ibidem*, s. 215–222; idem, *Stan badań archeologicznych nad zabytkami monumentalnej architektury Ma-*

Prace wykopaliskowe w podziemiach katedry prowadzono w latach 1997–1998 i objęto nimi północno-wschodnią część świątyni, dziedzińczyk Batorego oraz przyległą do niego część zamku. Prowadzący badania – J. Firlet i Z. Pianowski – natrafili pod kaplicą św. Małgorzaty na warstwę ubitej gliny z otworami pozostawionymi przez drewnianą konstrukcję. Dalsze prace wykopaliskowe odsłoniły relikty podstawy fundamentu późniejszej romańskiej katedry wzniesionej za Chrobrego oraz narożnik ławy fundamentowej wraz ze śladami konstrukcji drewnianej. Ten charakterystyczny układ warstw ziemi występował także pod powierzchnią sąsiadujących kaplic – Batorego i Zebrzydowskich. Odkrycia J. Firlet i Z. Pianowski zinterpretowali jako fundamenty drewnianej budowli sakralnej, za czym przemawia ich lokalizacja we wschodniej części pierwszej katedry. Późniejsze prace budowlane w tej części Wawelu spowodowały uszkodzenie, a na niektórych odcinkach zniszczenie wcześniejszych warstw ziemi, stanowiących podłoże dla fundamentów przedromańskiego drewnianego kościoła.

Występowanie analogicznej struktury gleby stwierdzono także podczas dalszych prac archeologicznych między innymi pod posadzkami kaplic Tomickiego, Grota i Zadzika. Odkryte relikty fundamentów tworzyły dwa czworokątne obszary, wschodni i zachodni (nie do końca rozpoznano jego długość), będące – jak przypuszczają prowadzący badania archeolodzy – ławą fundamentową wzniesionego w tym miejscu drewnianego kościoła. Niewykluczone, że jego powstanie związane było z okresem przynależności Krakowa do państwa czeskiego w 2 połowie X w. Po roku 1000 przystąpiono w tym miejscu do budowy nowej, okazałej romańskiej świątyni, tzw. katedry Chrobrego. Biorąc pod uwagę topografię późniejszych murowanych katedr wawelskich, a także uwzględniając powyższy kontekst historyczny, badania weryfikacyjne wymienionych archeologów krakowskich dostarczyły dowodów na istnienie kościoła w interesującym nas okresie⁷⁸.

łopolski, *Rusi Halickiej i Wołynia*, „Materiały Archeologiczne” 1996, 29, s. 63–110; idem, *Problem istnienia w Małopolsce architektury monumentalnej w X wieku (stan badań)*, [w:] *Początki architektury monumentalnej w Polsce. Materiały z sesji naukowej, Gniezno 20–21 listopada 2003 roku*, red. T. Janiak, D. Stryniak, współpraca D. Burchardt, Gniezno 2004, s. 283–292.

⁷⁸ J. Firlet, Z. Pianowski, *Kraków – Wawel. Badania architektoniczno-archeologiczne pałacu królewskiego oraz katedry latach 1995–1998*, [w:] *Osadnictwo i architektura ziem polskich w dobie Zjazdu Gnieźnieńskiego*, red. A. Buko, Z. Świechowski, Warszawa 2000, s. 275–283; idem, *Przemiany architektury rezydencji monarszej oraz katedry na Wawelu w świetle nowych badań*, op.cit., s.225–229; stanowisko to aprobuje Z. Świechowski, *Architektura romańska w Polsce*, Warszawa 2000, s. 130.

Na tle odkryć pozostałości przedromańskiej monumentalnej architektury sakralnej na ziemiach polskich Śląsk pozostawał odosobniony – do niedawna nie mógł się poszczycić tego typu znaleziskami. Dopiero archeologiczno-architektoniczne prace, przeprowadzone w latach 1995–1998⁷⁹ we wnętrzu katedry p.w. św. Jana w Wrocławiu dostarczyły nowych danych odnośnie początków budownictwa sakralnego na tym miejscu. Pod posadzką katedry odsłonięto między innymi pozostałości murów fundamentowych rozciągających się na terenie obecnego prezbiterium a także nawy południowej świątyni. Badania zachowanych fragmentów wykazały, że wykonano je z drobno ułożonych kamieni łączonych zaprawą wapienną. Na podstawie zachowanych relikwów oraz pomiarów dokonanych przy pomocy sonaru geodezyjnego ustalono przypuszczalny zarys świątyni. Był to kościół jednonawowy z transeptem, wzniesiony na planie krzyża (przypuszczalnie) łacińskiego, z prezbiterium zakończonym absydą⁸⁰. Poza fragmentami murów nie natrafiono na inne znaleziska (np. ruchome) mogące pomóc przy ustaleniu chronologii badanej warstwy i jej zawartości. Fakt zlokalizowania kościoła na terenie podgrodzia oraz analogie pochodzące z terenu Kotliny Czeskiej (Libice) skłoniły E. Małachowicza do łączenia wzniesienia pierwszego kościoła we Wrocławiu z okresem przynależności tych ziem do państwa Przemysławidów.

Ponowne prace we wnętrzu katedry wrocławskiej wykonano w 2007 r., tym razem jednak do ich przeprowadzenia użyto sonaru geologicznego, który wykazał występowanie pod powierzchnią pierwszego kościoła (ca 1,5 m) starszej jeszcze budowli. Wynik odczytu zinterpretowano jako budowlę jednonawową z półkolistą absydą⁸¹, kształtem nawiązującej do świątyń znanych z terenu państwa wielkomorawskiego. W oparciu o powyższe znaleziska oraz na podstawie analizy uzyskanych wyników badań E. Małachowicz datuje powstanie pierwszego kościoła we Wrocławiu na lata sześćdziesiąte X w., łącząc

⁷⁹ E. Małachowicz, Cz. Lasota, M. Małachowicz, *Badania początków architektury katedry wrocławskiej*, „Sobótka” 1998, 53, nr 3–4, s. 505–518; E. Małachowicz, *Przedromański kościół i pierwsza katedra we Wrocławiu*, KAIU 2000, 44, z. 4, s. 191–206; idem, *Architektura wczesnośredniowiecznych budowli katedry wrocławskiej*, [w:] *Osadnictwo i architektura ziem polskich w dobie Zjazdu Gnieźnieńskiego*, red. A. Buko, Z. Świechowski, Warszawa 2000, s. 359–370, zwł. s. 359–364; Z. Świechowski, *Architektura romańska w Polsce*, op.cit., s. 291–292.

⁸⁰ E. Małachowicz, Cz. Lasota, M. Małachowicz, *Badania początków architektury katedry wrocławskiej*, op.cit., s. 514–516; E. Małachowicz, *Przedromański kościół i pierwsza katedra we Wrocławiu*, op.cit., s. 197 ryc. 1; s. 196 ryc. 5:4.

⁸¹ E. Małachowicz, *Odkrycia architektury na Śląsku okresu chrystianizacji IX–X w.*, op.cit., s. 434, ryc. 5.

jego budowę z chrystianizacją terenów Śląska w okresie jego przynależności do państwa Przemyślidów⁸².

W 2007 r. zespół kierowany przez E. Małachowicza przeprowadził także badania na terenie wzgórza grodowego oraz dawnego cmentarza przykościelnego w Niemczy⁸³, gdzie w latach sześćdziesiątych XX w. archeolodzy natrafili na pozostałości muru o innej konstrukcji aniżeli średniowieczna świątynia istniejąca w tym miejscu do XIV w. Zastosowanie nowoczesnych urządzeń pomiarowych (sonar geodezyjny) pozwoliło na zlokalizowanie pozostałości dalszych odcinków murów. Tworzyły one zarys jednonawowego kościoła z czworokątnym prezbiterium (w przeciwieństwie do nawy głównej – dobrze zachowanym), usytuowanego pod dawną gotycką świątynią. Czas budowlę określono na okres wielkomorawski⁸⁴. Natomiast o istnieniu kolejnej świątyni w pobliskim Gilowie wnioskuje się w oparciu o odkrycie podczas prac wykopaliskowych na terenie grodziska detalu architektonicznego⁸⁵. Wyraźne oddziaływania z terenu Czech stwierdzono także podczas prac na terenie cmentarzyska szkieletowego „Niemcza II”. Jego powstanie oraz użytkowanie ustalono – w oparciu o pochodzące z grobów numizmaty⁸⁶ – na 4 ćwierć X w. Związane było z okresem przynależności ziem nad górną i środkową Odrą do państwa Przemyślidów. Pomimo wcześniejszych prac wykopaliskowych stan rozpoznania osadnictwa na terenie wczesnośredniowiecznej Niemczy pozostaje nadal aktualnym postulatem badawczym⁸⁷.

Wyniki nowszych badań nad odkrytymi relikami przedromańskiej architektury sakralnej na terenie Dolnego Śląska posłużyły E. Małachowiczowi do sformułowania poglądu o chrystianizacji tych ziem nie tylko w okresie czeskim, lecz także wcześniej, w dobie wielkomorawskiej. Ich powstanie

---

⁸² E. Małachowicz, *Przedromański kościół i pierwsza katedra we Wrocławiu*, op.cit., s. 195; P. Rzeźnik, *Gród wrocławski około roku 1000*, op.cit., s. 147. Autor uznał powyższe datowanie pozostałości przedromańskiego kościoła za dość prawdopodobne.

⁸³ Stan badań archeologicznych w Niemczy omówił K. Jaworski, *Niemczański zespół grodowy na przełomie pierwszego i drugiego tysiąclecia*, [w:] *Śląsk około roku 1000*, op.cit., s. 149–162, zwł. s. 150–152.

⁸⁴ E. Małachowicz, *Odkrycia architektury na Śląsku okresu chrystianizacji IX-X w.*, „Sobótka” 2008, 63, nr 4, s. 427–442, zwł. s. 428–431.

⁸⁵ Ibidem, s. 431.

⁸⁶ S. Suchodolski, *Skarb monet i ozdób z X wieku oraz inne monety znalezione na cmentarzysku w Niemczy*, „Wiadomości Numizmatyczne” 1984, 28, z. 1–2, s. 92–105 w oparciu o znaleziska z grobu 91 podaje datę po 978 r.

⁸⁷ K. Jaworski, *Niemczański zespół grodowy*, op.cit., s. 160–161.

wymieniony badacz łączy z działalnością duchownych obrządku słowiańskiego, którzy mieli dotrzeć na tereny Śląska w IX/X w. Kolejne świątynie zostały przez nich zbudowane w Niemczy oraz w Gilowie. Pomimo że liczba obiektów przedromańskiej architektury sakralnej na terenie Śląska uległa powiększeniu, to na obecnym etapie badań wyrażone przez E. Małachowicza opinie dotyczące okoliczności ich wzniesienia, nie mówiąc już o rekonstrukcji przebiegu chrystianizacji prowadzonej z terenów Czech i Moraw w IX–X w., należy traktować z dużą ostrożnością. Przemawiają za tym uwagi dotyczące metodologii badań, braku – w większości przypadków – przeprowadzenia kompleksowych badań archeologicznych, a także występowania w znaleziskach zażytków ruchomych, które umożliwiłyby dokładniejsze określenie chronologii badanych obiektów. Nieopublikowana została także dokumentacja z przeprowadzonych prac, a to nie pozwala na podjęcie dyskusji i weryfikacji stanowisk odnośnie ustalenia chronologii odkrytych relikwów. Ponadto należy pamiętać, że jedynie w przypadku pierwszego kościoła we Wrocławiu przeprowadzono prace wykopaliskowe (1997), odsłaniając zachowane relikty murów. Natomiast w Niemczy, a także ponownie we Wrocławiu w 2007 r. wykonano jedynie pomiary przy użyciu sonaru geodezyjnego i to na ich podstawie określono przypuszczalny zarys odkrytych kościołów. Porównanie ich rzutów z planami analogicznych obiektów architektonicznych na terenie Moraw i w Czechach (Praga i Libice) dało podstawy do wnioskowania odnośnie chronologii obiektów, jak też okoliczności powstania bez przeprowadzenia szczegółowych studiów archeologiczno-architektonicznych. Ponadto prowadzący badania we Wrocławiu nie uwzględnił takiej możliwości, jaką uzyskano podczas badań dendrochronologicznych czołowych śląskich grodów Wrocławia, Głogowa i Opola⁸⁸. Wskazują one na okres ich wzniesienia w połowie lat osiemdziesiątych X w. i łączą je z przynależnością do państwa gnieźnińskiego⁸⁹.

---

⁸⁸ W Opolu podczas prac archeologicznych odsłonięto konstrukcję wału na znacznej powierzchni, co pozwoliło na pobranie aż 22 próbek drewna do analizy. Na podstawie wyników badań dendrochronologicznych ustalono czas ścięcia drzew użytych do konstrukcji wału na okres po 977 oraz po 995 r., co pozostaje w korelacji do wyników uzyskanych w oparciu o metody archeologiczne, B. Gediga, *Opolski ośrodek grodowy w państwie wczesnopiastowskim*, [w:] *Śląsk około roku 1000*, op.cit., s. 166–183, zwł. s. 174–176.

⁸⁹ Por. uwagi A. Buko, *Ziemie południowej Polski na przełomie I i II millennium w świetle najnowszych badań archeologicznych*, [w:] *Tysiącletnie dziedzictwo kulturowe diecezji wrocławskiej*, red. A. Barciak, Katowice 2000, s. 23–42, zwł. s. 30–31, 36–37; M. Kara, M. Krąpiec,

Rezultaty odkryć na Wawelu oraz we Wrocławiu ponownie zwróciły uwagę na zagadnienie skali i charakteru oddziaływań z Czech na rozwój budownictwa sakralnego na ziemiach polskich w okresie X/XI w. Ze względu jednak na fragmentaryczność zachowanych pozostałości oraz na brak zabytków ruchomych w badanych warstwach wykopów, przy określeniu ich chronologii powstają problemy. Zarówno archeolodzy, jak też historycy sztuki zapatrują się sceptycznie na rolę państwa Przemyślidów w oddziaływaniu stylu i form budownictwa monumentalnej architektury sakralnej na ziemiach polskich⁹⁰. Odmienne stanowisko w tej kwestii zajął E. Małachowicz⁹¹.

Podobne wnioski wynikają z prowadzonych w ostatnim dziesięcioleciu prac archeologicznych na terenie głównych grodów w Wielkopolsce. Wykazały one, że żaden z tamtejszych obiektów architektonicznych datowanych na X -1 połowę XI w. nie wykazuje związków z ziemiami Kotliny Czeskiej. Do-

---

Możliwości datowania metodą dendrochronologiczną oraz stan badań dendrochronologicznych wczesnośredniowiecznych grodzisk z terenu Wielkopolski, Dolnego Śląska i Małopolski, [w:] *Ziemie polskie w X wieku*, op.cit., s. 303–317, zwł. s. 308–309. Por. polemiczne uwagi E. Kowalczyk, *Momenty geograficzne państwa Bolesława Chrobrego. Na styku historii i archeologii*, KH 2000, 107, nr 2, s. 71 przyp. 109.

⁹⁰ Z. Pianowski, *Uwagi o początkach architektury na ziemiach czeskich*, [w:] *Polska na przełomie I i II tysiąclecia. Materiały sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki Poznań, listopad 2000*, red. Sz. Skibiński, Poznań 2001, s. 353–378, zwł. s. 372–376; Z. Świechowski, *Wczesna architektura murowana na ziemiach polskich - jak dawna?*, [w:] *Początki architektury monumentalnej w Polsce. Materiały z sesji naukowej, Gniezno, 20–21 listopada 2003 roku*, red. T. Janiak, D. Stryniak, Gniezno 2004, s. 7–23; przedruk [w:] *Polonia Minor medii aevi. Studia ofiarowane panu Profesorowi Andrzejowi Żakiemu w osiemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. Z. Woźniak, J. Gancarski, Kraków-Krosno 2003, s. 131–161; Z. Pianowski, „Który Bolesław?” - *problem początków architektury monumentalnej w Małopolsce*, s. 257–282; Sz. Skibiński, *Wokół fundacji artystycznych Piastów*, [w:] *Przemyślidzi i Piastowie*, op.cit., s. 169–193, zwł. s. 169–170; T. Janiak, *Stan i potrzeby badań nad wczesnośredniowieczną architekturą sakralną w Polsce w perspektywie ostatnich 15 lat*, [w:] *Stan i potrzeby badań nad wczesnym średniowieczem w Polsce - 15 lat później*, red. W. Chudziak, S. Moździoch, Toruń-Wrocław-Warszawa 2006, s. 83–121, zwł. s. 94–95; także E. Kowalczyk, *Momenty geograficzne państwa Bolesława Chrobrego*, op.cit. s. 71–7 zapatruje się negatywnie na udział Czech w chrystianizacji Śląska.

⁹¹ E. Małachowicz, *Przedromański kościół i pierwsza katedra we Wrocławiu*, op.cit., s. 194–195; idem, *Architektura wczesnośredniowiecznych budowli katedry wrocławskiej*, [w:] *Osadnictwo i architektura ziem polskich*, op.cit., s. 359–370; idem, *Architektoniczne ślady chrystianizacji w Polsce odkryte w okresie pierwszej monarchii*, „Z otchłani wieków” 2002, 57, nr 1–2, s. 74–79; idem, *Architektura wczesnośredniowiecznych budowli katedry wrocławskiej* [w:] *Początki architektury monumentalnej w Polsce*, op.cit., s. 293–305; idem, *Odkrycia architektury na Śląsku okresu chrystianizacji IX–X wiek*, „Sobótka” 2008, 63, nr 4, s. 427–442.

tyczy to zarówno budowli bazylikowych wzniesionych około roku 1000, jak też kościołów na rzucie centralnym (przede wszystkim grupa rotund wawelskich), a także założeń świeckich rezydencji na Ostrowie Lednickim i Ostrowiu Tumskim w Poznaniu (palatia książęce). Badania ich reliktyw pod kątem rekonstrukcji bryły budowli, rozwiązań architektonicznych, a także sposobów konstrukcji wskazują, że w swych założeniach ideowych nie nawiązują do znanych obiektów romańskiej architektury w państwie Przemyślidów. Odnosi się to przede wszystkim do katedr wzniesionych około roku 1000 w nowo powstałych sufraganiach metropolii gnieźnieńskiej, ale też do budowli centralnych pochodzących głównie z rejonu wzgórze wawelskiego. Dotychczas dla ostatniego z wymienionych obiektów jako pierwowzór wskazywano najczęściej analogiczne budowle pochodzące z terenu Moraw, gdzie w okresie wielkomorawskim tego typu kościoły były rozpowszechnione bądź też odwoływano się do rotundy p.w. św. Wita, wzniesionej w Pradze w 1 tercji X w. Zarówno wcześniejsze studia K. Żurowskiej nad jednym z najbardziej znanych zabytków tej grupy, tj. rotundą p.w. NMPanny na Wawelu, jak też najnowsze opracowania architektoniczno-archeologiczne nad wymiennymi obiektami pochodzącymi z terenu ziem polskich wykazują, że – poza bryłą obiektu i sposobem wzniesienia – brak powiązań ich powstania z oddziaływaniami ideowymi i artystycznymi pochodzącymi z terenu państwa Przemyślidów⁹². Nie znaleziono także żadnych nowych dowodów pozwalających łączyć ich powstanie z działalnością chrystianizacyjną prowadzoną przez duchownych z Czech. Natomiast rezultaty prac wykopaliskowych przeprowadzonych w obrębie katedry wawelskiej dostarczyły ważnego argumentu w dyskusjach historyków sztuki i archeologów odnośnie występowania na ziemiach polskich przed rokiem 1000 kościołów o konstrukcji drewnianej.

---

⁹² T. Rodzińska-Choraży, *Rozważania nad genezą rotund prostych – w świetle nowych odkryć archeologicznych*, „Studia i Materiały do dziejów Pałuk”, t. 2: *Osadnictwo i architektura w rejonie Łęka we wczesnym średniowieczu*, red. A.M. Wyrwa, Poznań 1995, 137–163; idem, *Co nam mówi architektura murowana ?*, [w:] *Ziemie polskie w X wieku*, op.cit., s. 361–387, zwł. s. 382–383: „Wynika stąd, że Czechy jako obszar inspiracji artystycznych i ideowych raczej nie leżały w polu zainteresowania Piastów, którzy w poszukiwaniu swej niezależności sięgali znacznie dalej na zachód i południe”; odmienne stanowisko w tej kwestii reprezentuje Z. Świechowski, *Architektura romańska w Polsce*, Warszawa 2000, s. 130; idem, *Najdawniejsza architektura murowana w Polsce – jak datować ?*, [w:] *Polonia minor medii aevi*, op.cit., s. 133–136; idem, *Wczesna architektura murowana na ziemiach polskich – jak datować ?*, [w:] *Początki architektury monumentalnej w Polsce*, op.cit., s. 7–23.

W historiografii stosunków polsko-czeskich ważne miejsce zajmuje kwestia oceny roli, jaką odegrała przynależność ziem południowopolskich do państwa Przemyślidów w X w. W Małopolsce jak dotąd nie natrafiono na materialne znaleziska potwierdzające czeską obecność. Aktualne w tym zakresie pozostają argumenty historyczne mające oparcie w analizie przekazów źródeł pisanych. Niedawna rocznica 750-lecia lokacji Krakowa stała się okazją do ponownego podjęcia tej problematyki w związku z rozwojem przestrzennym ówczesnego zespołu osadniczego, złożonego z Wawelu oraz Okołu, a pełniącego funkcję osady o funkcjach rzemieślniczo-targowych. I chociaż nie uzyskano zadawalających odpowiedzi na postawione pytania⁹³, to historycy – podobnie jak archeolodzy⁹⁴ – są zgodni, że interesujący nas okres w dziejach Krakowa charakteryzował się znacznym stopniem rozwoju uchwytym w materiale wykopaliskowym. Atutem tego ośrodka było położenie na ważnej arterii komunikacyjnej przecinającej cały kontynent z zachodu w kierunku Rusi Kijowskiej, strefy nadczarnomorskiej i chagantu chazarskiego.

Mniej kontrowersji wzbudza natomiast określenie czasu i okoliczności, w jakich doszło do utraty przez Czechów zdobyczy terytorialnych w Polsce południowej. Wśród polskich oraz czeskich historyków i archeologów akceptowany jest pogląd G. Labudy⁹⁵, że miało to miejsce przed końcem lat osiemdziesiątych X w. Na gruncie archeologii sformułowano hipotezę dotyczącą chronologii, kierunków i przebiegu etapów ekspansji państwa gnieźnieńskiego na tereny plemienne Wiślan i Łędzian w 4 ćwierci X w. Oparcie dla niej stanowią rezultaty prac archeologicznych prowadzonych w omawianym okresie na terenie Wyżyny Sandomierskiej oraz we wschodniej Małopolsce⁹⁶, a także na Dolnym Śląsku, które dostarczyły cennych wskazówek także dla interesującej nas kwestii. Analizując znaleziska ceramiki pochodzącej

⁹³ A. Buko, *Małopolska „czeska” i Małopolska „polańska”*, op.cit., s. 159–161.

⁹⁴ J. Wyrozumski, *Dzieje Krakowa. Kraków do schyłku wieków średnich*, Kraków 1992, s. 61–81 (okres przedpiastowski); K. Polek, *Kraków w IX i X wieku*, [w:] *Kraków. Studia z dziejów miasta*, red. J. Rajman, (Prace Monograficzne Akademii Pedagogicznej nr 483), Kraków 2007, s. 16–19; K. Radwański, *Kraków przedchrześcijański*, [w:] *Kraków. Nowe studia nad rozwojem przestrzennym miasta*, red. J. Wyrozumski (Biblioteka Krakowska nr 150), Kraków 2007, s. 89–117, zwł. s. 93, 113–117; tamże dalsza literatura.

⁹⁵ G. Labuda, *O rzekomej utracie Krakowa przez Czechów w roku 999*, „*Slavia Occidentalis*” (dalej: *Sl. Occ.*) 1960, 20, z. 2, s. 84–90.

⁹⁶ S. Hoczyk-Siwkowska, *Małopolska północno-wschodnia około roku 1000*, [w:] *Śląsk około roku 1000*, op.cit., s. 227–245, zwł. s. 234–241, gdzie omówiono wyniki dotychczasowych badań nad osadnictwem z okresu wczesno- i piastowskiego.

z Sandomierza i okolicy, A. Buko stwierdził występowanie wśród nich znacznego odsetka wyrobów, które pod względem techniki wykonania, formy i motywów zdobniczych wykazują analogie do przedmiotów odkrytych na terenie Wielkopolski. Co ciekawsze, okazy pochodzące z terenu Wyżyny Sandomierskiej prawie nie są spotykane na stanowiskach archeologicznych w innych częściach Małopolski⁹⁷. Dało to podstawę do wsunięcia domysłu, że wymieniony obszar został stosunkowo wcześniej zajęty przez Piastów. Prace wykopaliskowe oraz analizy archeologiczno-antropologiczne materiałów pochodzących z cmentarza na Wzgórzu św. Jakuba w Sandomierzu⁹⁸ wykazały, że wśród tamtejszych grobów występowały i takie, które ujawniały, że zmarli pochodzili z terenu Wielkopolski.

Ważnym argumentem w toczącej się dyskusji są rezultaty badań nad początkami Sandomierza⁹⁹. Powstanie i rozwój tego ośrodka spowodował podobne konsekwencje w odniesieniu do innych pochodzących z okresu plemiennego grodów, powodując ich upadek. Sytuacja ta zdaniem A. Buko

⁹⁷ A. Buko, *Małopolska „czeska” i Małopolska „polańska”*, op.cit., s. 153–159;

⁹⁸ T. i H. Rysiewscy, *Kompleks sepulkralno-osadniczy na Wzgórzu Świętojakubskim w Sandomierzu: próba reinterpretacji materiałów*, AP 1991/1992, 36, z. 1–2, s. 193–234; (rec. A. Buko, *Gdzie osiedlili się w Sandomierzu wielkopolscy Polanie?(na marginesie artykułu T. i H. Rysiewskich Kompleks sepulkralno-osadniczy na Wzgórzu Świętojakubskim w Sandomierzu: próba reinterpretacji materiałów*, AP 1997, 42, z. 1–2, s. 248–251); T. Rysiewska, *Struktury krewniacze i związki między populacyjne w Polsce wczesnośredniowiecznej. Próba wnioskowania na podstawie wybranych cmentarzysk Sandomierszczyzny*, AP 1996, 39, z. 1–2, s. 51–124 (zob. uwagi polemiczne H. Zoll-Adamikowa, *W sprawie wnioskowania o strukturach krewniaczych i związkach międzypokoleniowych na podstawie wybranych cmentarzysk wczesnośredniowiecznych*, AP 1996, 41, z. 1–2, s. 176–180; B. Łuczak, A. Malinowski, *Uwagi na marginesie pracy T. Rysiewskiej, Struktury krewniacze i związki między populacyjne w Polsce wczesnośredniowiecznej. Próba wnioskowania na podstawie wybranych cmentarzysk Sandomierszczyzny*, AP 1996, 41, z. 1–2, s. 181–184; odpowiedź autorki. *Struktury krewniacze i związki między populacyjne w Polsce wczesnośredniowiecznej: hipotezy, domniemania, wątpliwości i niepowodzenia*, ibidem, s. 185–190); idem, *Struktury pokrewieństwa utrwalone na cmentarzyskach*, [w:] *Ziemie polskie w X wieku i ich znaczenie*, op.cit., s. 279–301, zvl. s. 290–291.

⁹⁹ A. Buko, *Origins of towns In southern Poland: the example of Sandomierz*, „*Acheologia Polona*” 1994, 32, s. 171–184; idem, *Początki przedlokacyjnego Sandomierza*, [w:] *Civitates principales*, op.cit., s. 71–76; idem, *Początki państwa polskiego. Pytania - problemy - hipotezy*, „*Światowid*” 1998, 42, fasc. 2, s. 32–45; idem, *Początki Sandomierza*, Warszawa 1998; idem, *Małopolska „czeska” i Małopolska „polańska”*, op.cit., s. 153–159; idem, *Wczesnośredniowieczna aglomeracja sandomierska. Początki i podstawy rozwoju*, [w:] *Centrum i zaplecze we wczesnośredniowiecznej Europie Środkowej. Spotkania Bytomskie t. 3*, red. S. Moździoch, Wrocław 1999, s. 197–206;

przywodzi analogie z terenu Wielkopolski. Dogodne, o dużych walorach strategicznych położenie Sandomierza było czynnikiem, który zdecydował o stosunkowo wczesnej aneksji tych ziem przez państwo gnieźnieńskie, datowanej już na lata siedemdziesiąte X w.

Wyniki badań archeologicznych dały postawę do rewizji jednego z głównych zagadnień w historiografii stosunków polsko-czeskich w omawianym okresie, jakim był koniec przynależności Śląska i Małopolski do państwa Przemyślidów, a także datowanie początku piastowskiej fazy w ich rozwoju. W oparciu o znane relacje źródeł pisanych (kronika Thietmara IV, c. 11–13) oraz ustalenia archeologów M. Matla-Kozłowska opowiada się za zajęciem przez Piastów najpierw Sandomierszczyzny, co umożliwiło następnie prowadzenie działań zmierzających do przejęcia kontroli nad terenami w dorzeczu Sanu, Wisłoki i nad Bugiem, gdzie występowało dobrze poświadczone źródłowo osadnictwo lędziańskie. Dopiero w następnych latach miało dojść do odebrania Czechom Krakowa i ziemi krakowskiej (około 984 r.). Autorka – w przeciwieństwie do niektórych historyków – termin *regnum ablatum* odnosi do całości czeskich posiadłości na terenie ziem polskich, a nie wyłącznie do Śląska czy Małopolski¹⁰⁰.

Początki piastowskiej fazy w rozwoju ziem w dorzeczu górnej Wisły znalazły potwierdzenie w rezultatach nowszych prac wykopaliskowych prowadzonych na terenach prawobrzeżnego dorzecza środkowej Odry. Dotyczy to przede wszystkim analiz próbek drewna pochodzących z najstarszych partii wałów takich grodów, jak Głogów, Ostrów Tumski we Wrocławiu czy Opole. Wykazały one zgodny czas ich budowy przypadający na początek lat osiemdziesiątych X w., a – biorąc pod uwagę sposób konstrukcji – powstanie ich należy przypisać inicjatywie Piastów¹⁰¹. Natomiast tereny na południe od środkowej Odry przyłączone zostały do państwa gnieźnieńskiego około 989–990 r.

Obok badania politycznych aspektów w stosunkach polsko-czeskich we wczesnym średniowieczu sporo uwagi poświęcono także chrystianizacji ziem polskich przed rokiem 1000, w tym także państwa wielkomorawskiego, jak też udziałowi i roli, jaką w niej odegrało państwo Przemyślidów. Problematyce

---

¹⁰⁰ M. Matla-Kozłowska, *Państwa Piastów i Przemyślidów u schyłku X wieku-walka o Regnum ablatum* [w:] *Pierwsze polsko-czeskie forum młodych ,mediewistów. Materiały z konferencji naukowej Gniezno 27–29 września 2005 roku*, red. J. Dobosz, J. Kujawiński i M. Matla-Kozłowska, Poznań 2007, s. 14–46.

¹⁰¹ S. Moździoch, *Śląsk między Gnieznem a Pragą*, op.cit., s. 185.

cyrylometodiańskiej poświęcona była konferencja, jaką Instytut Górnoląski oraz oddział PTH w Katowicach zorganizowały w Zabrze w czerwcu 1998 r. Tematyka spotkania miała na celu ukazanie różnych aspektów związanych z przebiegiem i działalnością braci sołuńskich nie tylko w państwie wielkomorawskim, lecz także na Węgrzech i w Bułgarii (w odniesieniu do uczniów Konstantyna i Metodego). Na czoło wysunęła się kwestia związana z oddziaływaniami państwa wielkomorawskiego w sferze religijnej na ziemi polskie. Archeologiczne aspekty dotyczące tej problematyki przedstawił K. Wachowski, który zwrócił uwagę na bardzo małą liczbę znalezisk z omawianego okresu występujących na ziemiach polskich. Z terenu Śląska wymienić należy jedynie okucie w kształcie krzyża pochodzące z grodziska Wałbrzych-Stary Książ. Brak tego typu przedmiotów z terenu sąsiedniej Małopolski. Na wymienionych terenach nie natrafiono dotąd na żadne cmentarzysko czy pojedynczy grób pochodzący z okresu wielkomorawskiego, który można by wiązać z przenikaniem nowej religii z terenu Moraw, Czech bądź też Słowacji zachodniej¹⁰².

K. Polek zwrócił uwagę na środkowoeuropejski kontekst politycznych i religijnych dziejów państwa wielkomorawskiego, który uwidacznia się zarówno w genezie państwowości morawskiej, jak i jej rozwoju za pierwszych władców. Chrystianizacja Moraw prowadzona przez nauczycieli z „*Włoch, Grecji i Niemiec*” wskazuje na złożoną sytuację religijną w strefie środkowego Dunaju. To lepiej jeszcze uwidacznia trudności, z jakimi borykali się Konstantyn i Metodego prowadzący działalność duszpasterską wśród Morawian. Przybycie misji bizantyjskiej i jej praca na terenach znajdujących się pod jurysdykcją kościoła łacińskiego wskazuje na brak występowania ścisłych granic kościelnych w Europie Środkowej. Natomiast aspekty odnoszące się do działalności arcybiskupa Metodego i jego uczniów w państwie Świętopełka I stanowią odbicie skomplikowanej sytuacji kościelnej i politycznej w regionie oraz państwa wielkomorawskiego w przełomowych momentach jego dziejów¹⁰³.

Pozostając w sferze działalności misyjnej, M. Salomon rozpatrzył sposób organizacji i przebiegu pracy Konstantyna i Metodego w odniesieniu do in-

---

¹⁰² K. Wachowski, *Archeologia a możliwości śledzenia przeobrażeń ideologicznych w południowej Polsce w IX wieku*, [w:] *Środkowoeuropejskie dziedzictwo cyrylometodiańskie*, red. A. Barciak, Katowice 1999, s. 13–15, zwł. s. 15 „Używając współczesnego języka politycznego interesującą wzmiankę Żywota św. Metodego można by określić jako przejaw ówczesnej propagandy”.

¹⁰³ K. Polek, *Wielkie Morawy a Europa Środkowa. Dylematy polityczne i religijne*, [w:] *Środkowoeuropejskie dziedzictwo cyrylometodiańskie*, op.cit., s. 36–72.

nych takich akcji podejmowanych przez Bizancjum. Misja bizantyjska na Morawach była bowiem typowym, organizacyjno-kościelnym przedsięwzięciem cesarstwa i patriarchatu w Konstantynopolu. Badacz ten polemizuje z opinią o tolerancji Bizantyjczyków w zakresie dopuszczenia między innymi języka słowiańskiego do liturgii¹⁰⁴.

J. Tyszkiewicz omówił z kolei epizod wzmiankowany w *Żywocie Metodego* a odnoszący się do spotkania arcybiskupa z władcą (królem) węgierskim¹⁰⁵. Wbrew stanowisku niektórych badaczy reprezentujących pogląd, że wymieniona relacja odnosi się raczej do spotkania księcia morawskiego z cesarzem Karolem III Grubym w Tulln, mamy do czynienia z błędem kopisty (który przeinaczył władcę frankijskiego na wodza jednego z plemion węgierskich), badacz uważa że nie znajduje to potwierdzenia w źródle. Spotkanie z grupą koczowników, o którym informuje autor biografii Metodego, było bowiem prawdopodobne, biorąc pod uwagę walki, jakie Świętopełk I prowadził z Bułgarami o górne Pocisie.

Losy uczniów arcybiskupa Metodego po wygnaniu z Moraw, a także ich rolę w rozwoju piśmiennictwa słowiańskiego w państwie bułgarskim przedstawił T. Wasilewski. Zestawiając informacje pochodzące z żywotów powstałych w środowisku południowosłowiańskim i wpisu znajdującego się w księdze brackiej klasztoru benedyktyńskiego w Reichenau, dokonał identyfikacji występujących w wymienionych źródłach ludzi. Były to osoby pochodzące z najbliższego kręgu arcybiskupa Metodego, które zostały zatrzymane podczas pracy duszpasterskiej na terenie księstwa Kocela, podlegającego kościelnej jurysdykcji metropolii w Salzburgu. Wymieniony badacz zwraca uwagę na postać Konstantyna, późniejszego biskupa Presławia, który znalazł się w gronie braci sołuńskich, dokąd trafił z Bułgarii. Konstantyn związany był ze środowiskiem dworskim i kościelnym w państwie bułgarskim. Po śmierci Metodego powrócił do kraju, gdzie zabiegał u księcia Borysa-Michała o udzielenie schronienia wygnanym z Moraw uczniom Metodego¹⁰⁶.

---

¹⁰⁴ M. Salomon, *Konstantyn i Metody – typowi czy nietypowi misjonarze bizantyjscy*, [w:] *Środkowoeuropejskie dziedzictwo cyrylometodiańskie*, op.cit., s. 74–90.

¹⁰⁵ J. Tyszkiewicz, *Węgierskie epizody misji Konstantyna i Metodego*, [w:] *Środkowoeuropejskie dziedzictwo cyrylometodiańskie*, op.cit., s. 92–98.

¹⁰⁶ T. Wasilewski, *Przybycie do Bułgarii wygnanych z Moraw uczniów Metodego i przeniesienie tam jego piśmiennictwa*, [w:] *Środkowoeuropejskie dziedzictwo cyrylometodiańskie*, op.cit., 100–108.

Wysiłek i trudności związane z pracą translatorską misjonarzy bizantyjskich udających się na teren państwa Rościsława omówił G. Minčev. W odniesieniu do zachowanych fragmentów tekstów liturgicznych badacz ten stara się ustalić, jaką liturgią posługiwali się Konstantyn i Metody podczas swej działalności misjonarskiej na Morawach. Nowatorski charakter misji bizantyjskiej zilustrował autor w odniesieniu do problemów filologicznych i liturgicznych, które musieli rozwiązać zarówno przed przybyciem do państwa morawskiego, jak też w trakcie pracy duszpasterskiej¹⁰⁷.

Problematyce tej, ale w odniesieniu do okresu wielkomorawskiego, poświęcona była interdyscyplinarna konferencja naukowa w Krośnie¹⁰⁸. W oparciu o zachowane świadectwa językowe L. Moszyński rozpatrzył kwestię odnoszącą się do działalności misji metodiańskiej na terenie ziem polskich. Na podstawie znanego fragmentu *Żywota Metodego* (roz. XI), odnoszącego się do księcia Wiślan, badacz ten zwraca uwagę na występujący w tekście zwrot o krzywdach, jakie chrześcijanie doznawali ze strony Wiślan. Uwzględniając dotychczasową interpretację powyższego fragmentu tekstu, jak też kontekst, w jakim zostało użyte określenie chrześcijan, L. Moszyński uważa, że „[...] termin »chrześcijanie« ma tu bardziej polityczne niż konfesyjne znaczenie. Mogli to być urzędnicy a nawet koloniści morawscy, określający siebie mianem chrześcijan, traktowani przez potężnego księcia Wiślan jak okupanci, których należy nękać przykrościami”¹⁰⁹. W konkluzji wymieniony badacz wyraził sceptycyzm odnośnie wystąpienia akcji misyjnej, mającej na celu chrystianizację ziem w górnym dorzeczu Wisły w okresie istnienia państwa wielkomorawskiego.

Powyższą problematykę w odniesieniu do badań historycznych dotyczących udziału państwa wielkomorawskiego i czeskiego w chrystianizacji Małopolski w IX–X w. przedstawił K. Polek. Analiza źródeł pisanych, dotyczących relacji pomiędzy państwem Świętopełka I a plemionami w dorzeczu górnej Wisły ani aktualny stan badań w tym zakresie nie potwierdzają prowadze-

---

¹⁰⁷ G. Minčev, *Liturgia w okresie misji Cyrylo-metodiańskiej*, [w:] *Środkowoeuropejskie dziedzictwo cyrylometodiańskie*, op.cit., s. 123–133.

¹⁰⁸ *Początki chrześcijaństwa w Małopolsce*, listopad 2000 r., jej organizatorem było Muzeum Podkarpackie w Krośnie i Podkarpackie Towarzystwo Historyczne, a patronat naukowy objęła Polska Akademia Umiejętności,

¹⁰⁹ L. Moszyński, *Czy misja cyrylometodejska dotarła do Małopolski ?*, [w:] *Początki chrześcijaństwa w Małopolsce*, „Dzieje Podkarpacia” t. V, red. J. Gancarski, Krosno 2001, s. 23–33, zwł. s. 26.

nia akcji misyjnej przez duchownych przybyłych z terenu Moraw czy Słowacji zachodniej w okresie istnienia państwa wielkomorawskiego. Również w materiale archeologicznym pochodzącym z badań, jakie przeprowadzono w ostatnim okresie na tym terenie, nie znaleziono nic, co świadczyłoby o takiej działalności. Rozwój intensywnych kontaktów pomiędzy ludnością osiadłą na terenach po obu stronach Karpat nie wyklucza wprawdzie możliwości przenikania nowej religii nad górną Wisłę, lecz brak potwierdzenia tego procesu tak w odniesieniu do pojedynczych przypadków, jak i większych grup ludności.

W 2004 r. ukazał się zbiór artykułów autorstwa G. Labudy¹¹⁰ związanych tematycznie z problematyką początków chrześcijaństwa oraz rozwoju organizacji kościelnej na ziemiach polskich w X i XI w. Zamiarem autora było ukazanie rezultatów dotychczasowych badań historycznych nad tym zagadnieniem, a także (część druga szkiców, poświęconych XI w.) dziejów najstarszych fundacji klasztornych na ziemiach polskich w XI w. Sporo uwagi poświęcił on też postaciom ówczesnych dostojników kościelnych, dziejom i kulturze chrześcijańskiej we wczesnym średniowieczu polskim i powszechnym. Wszystko to stanowi jedno z wielu wątków naukowych zainteresowań poznańskiego historyka.

Problematyce czeskiej, a dokładniej mówiąc – roli ziem czesko-morawskich w recepcji chrześcijaństwa na terenach południowopolskich – w omawianej publikacji poświęcone są cztery szkice, odnoszące się do X w. Problematyki okresu wielkomorawskiego dotyczą takie rozpatrywane zagadnienia, jak dyskusja nad dziejami misji metodiańskiej na ziemiach polskich i ewentualne jej pozostałości¹¹¹, a także aspekty językowe w działalności misyjnej Kościoła łacińskiego na pograniczu bawarsko-słowiańskim i rola, jaką w tym zakresie odegrali Konstantyn i Metody¹¹². Natomiast pozostałe dwa szkice dotyczą znaczenia Czech w politycznych i kościelnych dziejach Śląska i Małopolski przed rokiem 1000¹¹³. W zakończeniu G. Labuda odniósł się do prezen-

---

¹¹⁰ G. Labuda, *Szkice historyczne X-XI wieku. Z dziejów organizacji Kościoła w Polsce we wczesnym średniowieczu*, Poznań 2004.

¹¹¹ Ibidem, *Kraków biskupi przed rokiem 1000. Przyczynek do dyskusji nad dziejami misji metodiańskiej w Polsce*, s. 49–87.

¹¹² G. Labuda, *Ze spuścizny kulturowej misji arcybiskupa Metodego na pograniczu słowiańsko-germańskim*, [w:] idem, *Szkice historyczne X-XI wieku*, op.cit., s. 89–100.

¹¹³ Idem, *Jakimi drogami przyszło chrześcijaństwo do Polski?*, [w:] ibidem, s. 101–138 oraz idem, *Czeskie chrześcijaństwo na Śląsku i w Małopolsce w X i XI wieku*, [w:] ibidem, s. 139–160.

towanych przez siebie opinii i wniosków wyrażonych przed laty, konfrontując je z późniejszymi rezultatami badań historycznych i archeologicznych.

Problem chrystianizacji Śląska przed rokiem 1000 omówił W. Korta, który w oparciu o dostępne źródła pisane oraz dotychczasowy stan badań poddał w wątpliwość przynależność prawno-kościelną ziem południowopolskich do diecezji praskiej, a także ocenił rolę Czech w chrystianizacji tych ziem¹¹⁴. Zdecydowanie opowiedział się przeciw hipotezom o występowaniu liturgii słowiańskiej na ziemiach polskich nie tylko w okresie wielkomorawskim, lecz także i czeskim (początek X w.). Sąsiedztwo Czech nie odegrało – konkludował wymieniony historyk – wpływu na recepcję nowej religii na teren Śląska, a stopień rozwoju nie odbiegał bardzo od tego, jaki był na pozostałym terytorium państwa piastowskiego.

Przeciwnie stanowisko w tej sprawie zajął E. Małachowicz, wykorzystując niedawne odkrycia przedromańskich relikwów architektury sakralnej na terenie Wrocławia i Niemczy oraz łącząc ich powstanie z działalnością duchownych słowiańskich. Pierwsza faza jej rozwoju miała rozpocząć się jeszcze w okresie wielkomorawskim, a następna w czasie ekspansji czeskiej na ziemię polskie za pierwszych Przemysłidów. Koncepcja E. Małachowicza opiera się jedynie na interpretacji danych, jakie uzyskano z pomiarów georadarem, a także analogii formy odkrytych budowli do znanych kościołów wielkomorawskich. Pomijając fakt, że wnioski te nie zostały potwierdzone w wyniku przeprowadzenia kompleksowych badań wykopaliskowych (umożliwiających określenie chronologii pochodzenia badanej warstwy metodami archeologicznymi), zauważyć warto, że nie przeprowadzono także wnikliwych studiów porównawczych odnośnie pochodzenia formy nowo odkrytych obiektów, jak też kierunków ich przenikania na tereny Śląska. Na tej podstawie, biorąc też pod uwagę aktualny stan badań, stwierdzić należy, że pogląd o rozwoju na tych terenach obrządku słowiańskiego wydaje się mało prawdopodobny.

D.A. Sikorski zakwestionował rozpowszechnioną w polskiej historiografii tezę o roli Czech w oddziaływaniu chrześcijaństwa na ziemię polską. Zasadniczym argumentem jest najstarsza terminologia kościelna, mająca – jak ustalił to E. Klich – znaczną ilość słów czeskiego pochodzenia. D.A. Sikorski porównał ją z pomniejszych wynikami badań językoznawców (M. Basaj, M. Karpluk, J. Siatkowski i J. Reczek), zwracając uwagę, że w dużej części

---

¹¹⁴ W. Korta, *Chryścianizacja Śląska przed 1000 rokiem*, „Sobótka” 1998, 53, nr 3–4, s. 321–337.

przypadków o zaliczeniu jej do czeskiej proveniencji zazwyczaj decydowały argumenty historyczne, a nie językoznawcze. W rezultacie wymieniony badacz uznał za konieczne rozpatrzenie na nowo pochodzenia terminologii kościelnej pod kątem jej czeskich „korzeni”, nie mówiąc już o udziale i roli Czech w rozprzestrzenianiu się chrześcijaństwa na ziemiach polskich¹¹⁵.

Chryścianizacja ziem polskich i rolę, jaką odegrały w niej oddziaływania z terenu Kotliny Czeskiej i Moraw, nie była w interesującym nas okresie przedmiotem szerszego zainteresowania, za wyjątkiem wymienionej wyżej konferencji naukowej w Krośnie. Temat ten podejmowano najczęściej niejako przy okazji dyskusji nad innymi zagadnieniami, jak choćby początkami architektury przedromańskiej na terenie Śląska i Małopolski bądź też w nawiązaniu do tematyki zjazdu gnieźnieńskiego. Dotychczas nie udało się odnaleźć bądź też potwierdzić istnienia kościoła z omawianego okresu, który można by łączyć z działalnością państwa czeskiego w sferze chryścianizacji miejscowej ludności. Wyjątek stanowią relikty pierwszej świątyni we Wrocławiu, lecz z końcowymi ustaleniami odnoszącymi się do chronologii obiektu jak też technicznych i ideowych nawiązań należy poczekać do czasu bardziej kompleksowych prac wykopaliskowych.

W odniesieniu do Małopolski ważną przesłankę przemawiającą za udziałem Czech w chryścianizacji ziem w dorzeczu górnej Wisły stanowi wezwanie katedry wawelskiej dedykowane św. Waclawowi. Może to przemawiać bądź za utrzymaniem się wystarczająco długo wpływów czeskich, bądź też świadczyć, że były one intensywne na omawianych terenach w okresie gdy Kraków znajdował się w państwie Przemyślidów¹¹⁶. Dotychczas mało poznana kwestią są forma i charakter czeskich rządów na ziemiach polskich w 2 połowie X w. Jak wskazują na to przykłady pochodzące z różnych regionów ówczesnej Europy, w stosunkach politycznych wczesnego średniowiecza pomiędzy państwami występowały różnorodne formy, zasięg i charakter zależności. W toku dyskusji nad genezą chrześcijaństwa w Małopolsce spotkać można opinie i poglądy autorów, którzy opowiadają się za możliwym i prawdopodobnym oddziaływaniem w tym zakresie ze strony państwa czeskiego w X w., lecz jego

---

¹¹⁵ D.A. Sikorski, *O czeskiej proveniencji polskiej terminologii kościelnej*, [w:] *Przemyślidzi i Piastowie – twórcy i gospodarze średniowiecznych monarchii*, op.cit., s. 101–106.

¹¹⁶ Szerzej problematykę tę omówił J. Rajman, *Średniowieczne patrocinia krakowskie*, Kraków 2002, s. 106–116; polemicznie E. Kowalczyk, *Momenty geograficzne państwa Bolesława Chrobrego*, op.cit., 67.

potwierdzenie – jak dotąd – nie znalazło odzwierciedlenia w materiale archeologicznym (obiekty sakralne, pochówki).

W ożywieniu badań problematyki stosunków czesko-polskich na gruncie kościelnym znaczną rolę odegrało opublikowanie książki niemieckiego historyka J. Frieda. Zawiera ona mniej nowatorską, bardziej zaś kontrowersyjną hipotezę dotyczącą postanowień kościelnych i politycznych zjazdu gnieźnieńskiego, opartą na analizie miniatury dedykacyjnej z *Ewangeliarza Liuthara*¹¹⁷. W nawiązaniu do „czeskiej” problematyki wymieniony badacz wysunął hipotezę o planach brata św. Wojciecha – Radzyna-Gaudentego, których celem było utworzenie metropolii w Pradze. Dla wyjaśnienia genezy zjazdu gnieźnieńskiego G. Labuda, w polemice z poglądami J. Frieda, podkreślał pierwszeństwo relacji Thietmara wobec zapiski pochodzącej z *Annales Hildesheimenses*. Jej treść zawiera wszakże ważne przesłanki, pozwalające zrozumieć okoliczności poprzedzające zwołanie zjazdu w Gnieźnie. Dotyczą one rozbieżności co do miejsca lokalizacji przyszłego arcybiskupstwa, a także roli, jaką odegrały zabiegi księcia czeskiego Bolesława III, by tym miejscem była Praga¹¹⁸.

Problematykę czesko-polskich stosunków polityczno-kościelnych w X/XI w. w odniesieniu do Pragi jako miejsca lokalizacji arcybiskupstwa św. Wojciecha, jak też wyjaśnienia zagadki istnienia drugiej metropolii w Polsce za czasów Chrobrego (o czym informację przekazał Gall Anonim), podjął także J. Strzelczyk¹¹⁹.

---

¹¹⁷ J. Fried, *Otto III und Boleslaw Chrobry. Das Widmungsbild des Aachanger Evangeliars, das „Akt von Gnesnen” und das frühe polnische und ungarische königtum*, Stuttgart 1989, (rec.) G. Labuda, *Zjazd Gnieźnieński roku 1000 w oświetleniu ikonograficznym*, KH 1991, 98, nr 2, s. 3–18; R. Michałowski, *Polityka Ottona III w nowym oświetleniu*, PH 1994, 85, z. 1–2, s. 151–156; wyd. polskie *Otto III i Bolesław Chrobry. Miniatura dedykacyjna z Ewangeliarza z Akwizgranu, zjazd gnieźnieński a królestwa polskie i węgierskie. Analiza ikonograficzna i wnioski historyczne*, Warszawa 2000.

¹¹⁸ G. Labuda, *Zjazd Gnieźnieński roku 1000 w oświetleniu ikonograficznym*, op.cit.; stanowisko to podtrzymał autor także w późniejszych swych wypowiedziach zob. idem, *O rzekomym zamiśle utworzenia arcybiskupstwa w Pradze w roku 1000-próba wyjaśnienia przekazu źródłowego*, [w:] *W kręgu historii, historiografii i polityki*, (Księga dedykowana Prof. Andrzejowi Feliksowi Grabskiemu), Łódź 1997, s. 237–244; idem, *Aspekty polityczne i kościelne tzw. zjazdu gnieźnieńskiego w roku 1000*, [w:] *Ziemia polskie w X wieku i ich znaczenie*, op.cit., s. 17–33; idem, *Zjazd gnieźnieński i synod gnieźnieński w roku 1000*, KH 2000, 107, nr 1–2, s. 3–18; idem, *Utworzenie metropolitalnej organizacji Kościoła polskiego na synodzie w Gnieźnie w dniach 9–10 marca 1000 roku*, [w:] *Milenium synodu-zjazdu gnieźnieńskiego*, red. J. Kłoczowski, C. Pest, W. Polak, Lublin 2001, s. 29–54.

¹¹⁹ J. Strzelczyk, *O polityczno-kościelnych związkach polsko-czesko-niemieckich około 1000 roku*, [w:] *Ludzie. Kościół. Wierzenia. Studia z dziejów kultury i społeczeństwa Europy Środko-*

Badacz ten – w przeciwieństwie do stanowiska J. Frieda¹²⁰ i T. Wasilewskiego¹²¹ – łączy powyższe zamiary z działalnością Chrobrego, rozpoczętą niebawem po opanowaniu Czech przez polskiego władcę.

M. Matla-Kozłowska, rozpatrując szansę powstania w Pradze w 4 ćwierci X w. metropolii, zwróciła uwagę na zabiegi, jakie w tym względzie podejmował dwór książęcy, a nie św. Wojciech czy jego brat Radzym-Gaudenty. Powodzenie tych w tych działaniach zapewnić miało celowe nawiązanie do tradycji wielkomorawskich, widoczne w podczas rządów księcia Bolesława II (emisje monet zwierających słowiańskie inskrypcje a pochodzące z mennicy wyszehradzkiej). Jednym z czołowych animatorów pomysłu by podnieść rangę Pragi w sferze kościelnej, był mnich Krystian, który w *Żywocie św. Waclawa* wskazywał na rodzimych świętych – Waclawa czy Ludmiłę i ich zasługi dla rozwoju chrześcijaństwa wśród Czechów. W urzeczywistnieniu planów Bolesława II pomocne było pozyskanie poparcia ze strony ówczesnego biskupa praskiego – Wojciecha, gorącego propagatora kultu św. Waclawa. Autorka główną przyczynę fiaska wymienionych planów kościelnych upatruje w braku umiejętności współpracy księcia z biskupem, czego dalekie echo odnaleźć możemy na kartach kroniki Kosmasa (I, c. 29). Chodziło przede wszystkim o brak aktywnego wspierania Kościoła przez władcę (co było jego obowiązkiem), krwawą rozprawę z rodem Sławnika, a także odmowę rodaków do ponownego przyjęcia swego biskupa. „Konflikt biskupa Wojciecha – konkluduje autorka – z diecezjanami oraz brak zaangażowania Bolesława II w utwierdzenie chrześcijaństwa i umocnienie pozycji Kościoła w Czechach, wyrażających się współpracą biskupem, wskazywały, że taki władca nie daje gwarancji właściwej opieki nad metropolią i jej godnego funkcjonowania”¹²².

---

wej (*średniowiecze–wczesna epoka nowożytna*), red. W. Iwańczak, S.K. Kuczyński, Warszawa 2001, s. 95–107.

¹²⁰ Zob. przypis 117.

¹²¹ T. Wasilewski, *Czescy sufragani Bolesława Chrobrego a zagadnienie jego drugiej metropolii kościelnej*, [w:] *Spółczesność Polski średniowiecznej. Zbiór studiów t. V*, red. S.K. Kuczyński, Warszawa 1992, s. 35–44; zob. także W. Swoboda, *Druga metropolia w Polsce czasów Bolesława Chrobrego. Rzeczywistość czy wymysł Galla Anonima?*, RH 1997, 63, s. 7–15, zwł. s. 10–11.

¹²² M. Matla-Kozłowska, *Czy państwo Przemyślidów u schyłku X wieku „zasługiwało” na arcybiskupstwo? Na marginesie dyskusji o planach ufundowania arcybiskupstwa św. Wojciecha w Pradze*, [w:] *Cognitioni gestarum. Studia z dziejów średniowiecza dedykowane Profesorowi Jerzemu Strzelczykowi*, red. D.A. Sikorski, A.M. Wyrwa, Warszawa 2006, s. 130–147, zwł. s. 147; odnośnie arcybiskupstwa św. Wojciecha i tytułatury Gaudentego w omawia-

Sygnalizowana już w niniejszym przeglądzie problematyka, dotycząca związków kulturowych czesko-polskich nie doczekała się dotychczas całościowego ujęcia, i pozostaje poza sferą szerszego zainteresowania ze strony badaczy różnych specjalności. W omawianym okresie pojawiły się wprawdzie prace poświęcone kontaktom kulturowym i oddziaływaniu w tej sferze z terytorium państwa wielkomorawskiego i czeskiego na ziemię polskie, lecz mają one często charakter przyczynkarski. Pomimo że w ostatnim piętnastolecu pojawiły się nowe materiały dotyczące kontaktów państwa wielkomorawskiego z ziemiami polskimi, to – jak podkreśla J. Poleski – nadal odczuwalny jest brak studiów w zakresie zróżnicowania kulturowego wymienionych terenów¹²³. Obecnie widoczne jest ono w odniesieniu do sfery religijnej (obrzędek pogrzebowy, budownictwo sakralne występujące na Morawach i Słowacji zachodniej). W toku badań archeologicznych prowadzonych w ciągu ostatniego piętnastolecia pozyskano nowe materiały, w świetle których wyraźniej rysują się kontakty (najczęściej poprzez handel i wymianę) pomiędzy ziemiami Polski południowej a państwem wielkomorawskim. Dotyczy to przede wszystkim górnego i środkowego Nadodrza¹²⁴ (dokąd trafiały wyroby głównie z terenu Kotliny Czeskiej i Moraw) i Małopolski¹²⁵ (duża rola pośrednictwa ziem nad Wagiem i Nitry), jakkolwiek na obecnym etapie badań ustalenie ich roz-

---

nym kontekście zob. R. Michałowski, *Zjazd gnieźnieński. Religijne przesłanki powstania arcybiskupstwa gnieźnieńskiego*, Wrocław 2005, s. 214–219; G. Labuda, *Zjazd i synod gnieźnieński roku 1000 w nowym oświetleniu historiograficznym*, [w:] *Cognitioni gestarum. Studia z dziejów średniowiecza dedykowane Profesorowi Jerzemu Strzelczykowi*, op.cit., s. 163–184.

¹²³ J. Poleski, *Kontakty Wielkich Moraw z plemionami zamieszkującymi ziemię południowej Polski*, [w:] *Środkoeuropejskie dziedzictwo cyrylometodiańskie*, op.cit., s. 17–34.

¹²⁴ Dotychczasowy stan badań historycznych i archeologicznych w tym zakresie podsumowany został podczas konferencji naukowej zorganizowanej przez Instytut Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego w 1995 r., zob. *Śląsk i Czechy a kultura wielkomorawska*, red. K. Wachowski, Wrocław 1997 zwłaszcza artykuły K. Polka, *Północna i zachodnia granica państwa wielkomorawskiego w świetle badań historycznych*, [w:] ibidem, s. 9–19 i K. Wachowskiego, *Północny zasięg ekspansji Wielkich Moraw w świetle badań archeologicznych*, [w:] ibidem, s. 21–23; por. także idem, *Śląsk a Wielkie Morawy. Aktualne dylematy historia i archeologa*, [w:] *Viae historicae. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Lechowi A. Tyszkiewiczowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, (Acta Universitatis Wratislaviensis No 2306, Historia CLII), Wrocław 2001, s. 167–177; D. Ablamowicz, *Górny Śląsk a Wielkie Morawy. Fakty i mity*, [w:] *Śląsk i Czechy a kultura wielkomorawska*, op.cit., s. 77–84.

¹²⁵ J. Poleski, *Grodzisko w Lubomi i Naszacowicach. Przyczynek do problemu kontaktów terenów południowej Polski z Wielkimi Morawami*, „Śląskie Prace Prahistoryczne” 1991, t. 2, s. 193–206; idem, *Wczesnośredniowieczne osadnictwo w dorzeczu Dunajca*, [w:] *Święty Świe rad i jego czasy. Materiały z sympozjum naukowego w Tropiu 10–11 lipca 1998 r.*, red. S. Pie-

miaru, skali i charakteru pozostaje nadal sprawą otwartą. Dotyczy to nie tylko importów o proveniencji wielkomorawskiej, jakie spotykamy w znaleziskach na ziemiach polskich, lecz także ich naśladownictwa (widocznego np. w garncarstwie) oraz dróg ich rozprzestrzeniania się. Na przedmioty proveniencji wielkomorawskiej najdalej na północ natrafiono podczas prac wykopaliskowych prowadzonych na terenie grodziska w Bruszczewie w południowej części Wielkopolski.¹²⁶ Jego chronologię ustalono na IX–połowę X w., a wśród interesujących nas zabytków uwagę zwraca ostroga w typie karolińskim (grupa I A wg klasyfikacji V. Hrubeho), żelazna przewlecza stanowiąca część garnituru ostrogi, a także groty strzał z trzpieniem.

Nadal bardzo odczuwalny jest brak pełnego monograficznego opracowania związków kulturowych czesko-polskich nie tylko w odniesieniu do interesującego nas okresu, lecz także dla całego średniowiecza. Częściowo problematykę tę omówiła A. Kwiatkowska, zwracając uwagę na znaczenie czeskiej kultury w Europie Środkowej. Autorka dostrzega także oddziaływania z Czech na ziemię polskie w zakresie takich obszarów, jak powiązania personalne, zapożyczenia językowe, obyczaje, ujawniają je także zabytki średniowiecznej literatury polskiej¹²⁷.

A. Barciak w referacie wygłoszonym podczas sympozjum naukowego, jakie odbyło się w siedzibie Międzynarodowego Centrum Kultury w Krakowie w 1997 r., przedstawił sposoby wykorzystania w stosunkach czesko-polskich idei wspólnoty słowiańskiej¹²⁸. Podstawowym materiałem źródłowym w tym zakresie są formularze, które pod tym względem były dotychczas w małym stopniu wykorzystywane przez badaczy zajmujących się problematyką świadomości narodowej w Czechach. Znaczenie ich polega także i na tym, że zawierają reprezentatywne poglądy ówczesnych elit tworzących naród polityczny. Autor zwraca uwagę na zmiany, jakie zaszły w pojmowaniu jedności słowiań-

---

trzak, Nowy Sącz 2001, s. 32–46; idem, *Wczesnośredniowieczne grody w dorzeczu Dunajca*, op.cit., s. 167–172.

¹²⁶ M. Brzostowicz, *Elementy kultury wielkomorawskiej na wczesnośredniowiecznym grodzisku w Bruszczewie, woj. leszczyńskie*, [w:] *Śląsk i Czechy a kultura wielkomorawska*, op.cit., s. 135–140.

¹²⁷ A. Kwiatkowska, *Polsko-czeskie związki literackie w średniowieczu – typy relacji*, *Sl. Occ.* 2002, 59, s. 109–120.

¹²⁸ A. Barciak, *Problemy świadomości narodowej w stosunkach czesko-polskich*, [w:] *Czechy i Polska na szlakach ich kulturowego rozwoju*, red. J. Wyrozumski, (seria: Nauka nr 8), Kraków 1998, s. 43–52.

skiej za rządów Przemysła Ottokara II. Wtedy to określenie *lingua slavica* stało się synonimem języka czeskiego i polskiego, a na gruncie historiograficznym możemy zaobserwować wzrost liczby przykładów odnoszących się do wspólnoty słowiańskiej. Ta ostatnia stała się również ważnym składnikiem ideologii politycznej tego króla.

Inną sferę, w której odzwierciedliły się kontakty czesko-polskie, stanowi nazewnictwo występujących w polskich źródłach średniowiecznych (oraz nowożytnych) form zapisu nazwy państwa czeskiego (Czechy, Morawa). Dotyczy to także nazw czeskich grodów, takich jak: Praga, Vyszehrad, Ołomuniec, Brno, Pilzno, Hradec k. Opawy, Velehrad i Libice. Ich forma zapisu ukształtowała się bardzo często pod wpływem naleciałości z języka niemieckiego¹²⁹.

Ciekawym i mało znanym epizodem w kościelnych kontaktach czesko-polskich w XII–XIII w. zajął się M. Smoliński. Przedstawił okoliczności, w jakich doszło do fundacji zakonu joannitów na terenie Pomorza¹³⁰ i roli, jaką odegrały w niej domy zakonne w państwach czeskim i księcia Kazimierza Sprawiedliwego. Autor podkreśla, że utrzymanie związków nowo powstałego na terenie Pomorza zakonu z macierzystymi domami w państwie czeskim nie byłoby możliwe bez silnej pozycji, jaką w strukturze zakonu zajmował tamtejszy przeor. Uzupełnienie omawianych kwestii stanowi przedstawienie realiów politycznych okresu rozbitcia dzielnicowego w Polsce oraz stosunków z Brandenburgią.

Jednym z ważniejszych zagadnień pojawiających się w dyskusjach historyków zajmujących się badaniami nad państwem we wczesnym średniowieczu jest udział rodów możnowładczych w systemie władzy. W odniesieniu do Czech doby Przemyslidów M.R. Pauk zwrócił uwagę na okres rządów Władysława II (1140–1172). Miał on decydujące znaczenie dla późniejszej roli czeskiej elity społecznej w strukturach administracyjnych państwa. Sprzyjała temu stabilizacja wewnętrzna. W otoczeniu władcy pojawili się przedstawiciele nowej elity, w tworzeniu której niemały wpływ miał sam książę. Innym nie mniej ważnym czynnikiem decydującym o pozycji możnych, było uzyskanie wówczas stabilnych podstaw majątkowych, które zapewniły czeskim ro-

---

¹²⁹ K. Zerhoffer, Z. Zerhofferowa, *Nazewnictwo Czech i Moraw w polskich źródłach od XII–XVIII wieku*, Sl. Occ. 2006, 63, s. 101–111.

¹³⁰ M. Smoliński, *Czesko-morawscy joannici na Pomorzu 1182–1252*, [w:] *Rola komunikacji i przestrzeni w średniowiecznych i wczesno nowożytnych dziejach Czech i Polski*, red. A. Panner, W. Iwańczak, Gdańsk 2008, s. 311–342.

dom możnowładczym niezależność względem dworu. Moźni ci odegrali znaczącą rolę w transformacji państwa i społeczeństwa czeskiego w XIII w.¹³¹ M.R. Pauk podkreśla że zachowany materiał źródłowy nie pozwala w odniesieniu do czeskich rodów możnowładczych na ustalenie ich ciągłości genealogicznej poza połowę XII w.¹³²

Analizując problem czesko-polskich stosunków w różnych aspektach życia w okresie wczesnego średniowiecza, nie sposób zapomnieć o roli państwa wielkomorawskiego. Jego wpływ zwłaszcza na tereny Polski południowej był znaczący przede wszystkim w zakresie kontaktów kulturowych, o czym była już wcześniej mowa. W nawiązaniu do problematyki okresu wielkomorawskiego nie sposób pominąć w niniejszym artykule książki I. Panica poświęconej schyłkowemu okresowi dziejów państwa Świętopełka I, a także na jego następcy – księcia Mormira II (874–c. 905)¹³³. Autor skupił swą uwagę wyłącznie na wydarzeniach politycznych, dla których tło stanowiły przemiany zachodzące w strefie środkowego Dunaju w końcu IX i na początku X w., w tym zwłaszcza przedstawiając rolę najbliższego sąsiada Moraw – monarchii wschodniofrankijskiej i jej dążenia do odbudowy dominującej pozycji w relacjach z księstwem Mojmirowiców. W tej monografii znajdujemy przegląd dyskusji dotyczącej rozwoju terytorialnego państwa wielkomorawskiego za rządów Świętopełka I, a także okoliczności, w jakich jego poszczególne terytoria zostały podporządkowane. Zagadnieniem będącym zasadniczym przedmiotem zainteresowania wymienionego historyka jest przebieg dezintegracji rozległego terytorialnie tworu, jakim były Wielkie Morawy oraz okoliczności, w których doszło do załamania się i upadku państwa morawskiego na początku X w. W procesie tym znaczącą rolę odegrało przybycie i osadnictwo ugrofińskich plemion węgierskich na terenie Kotliny Karpackiej. Z nimi I. Panic łączy odpadnięcie ziem słowackich od podstawy terytorialnej państwa mo-

---

¹³¹ Szerzej zagadnienie to zilustrował M.R. Pauk w artykule *Czeska elita możnowładcza a transformacja XIII wieku. Przypadek panów ze Strakonic*, [w:] *O rzeczach minionych. Scripta rerum historicarum Annae Rutkowska-Płachcińska oblate*, red. M. Młynarska-Kaletynowa, J. Kruppé, Warszawa 2006, s. 211–238; zob. także idem, *Działalność fundacyjna możnowładztwa czeskiego i jej uwarunkowania społeczne (XI–XIII w.)*, Warszawa–Kraków 2000.

¹³² M.R. Pauk, *Homines novi ? Problem kontynuacji I przełomu w czeskiej elicie możnowładczej drugiej połowy XII wieku*, [w:] *Hominem quaerere*, op.cit., s. 401–416.

¹³³ Idzi Panic, *Ostatnie lata Wielkich Moraw*, (Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego, nr 1847), Katowice 2000, (reedycja: Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego, nr 2204, Katowice 2003).

rawskiego. Miało to znacząco wpłynąć na osłabienie jego potencjału gospodarczego i demograficznego, a tym samym uniemożliwić zorganizowanie skutecznej obrony przez najeźdźcami. I. Panic, analizując materiał źródłowy oraz sytuację wewnętrzną państwa pod rządami Mojmira II, opowiedział się za datowaniem upadku jego księstwa na 902 r. a nie około 907 r., jak przyjmuje to zdecydowana większość historyków. Omawiając losy polityczne Moraw od upadku państwa Mojmira II aż do połowy X w., I. Panic opowiedział się za możliwością przetrwania tradycji państwa, a zwłaszcza organizacji kościelnej, co poświadcza fakt występowania w źródłach biskupa morawskiego.

Jak z powyższego przeglądu wynika, sporo już zrobiono dla poznania wzajemnych relacji czesko-polskich we wczesnym średniowieczu. Nadal jednak wiele kwestii pozostaje niezbadanych (jak choćby kontakty gospodarcze), a prowadzone prace, analizy i studia komparatystyczne otwierają nowe pole badawcze...

Czech Issues and Polish-Czech Relations in Early Medieval Ages in Polish Historical and Archeological Studies in the Past Fifteen Years

In past fifteen years in Poland we could observe an intensiva development of studies on early medieval times. In particularly it was noticeable in archeological and historical sciences and resulted from preparations for two millennium anniversaries – the death of St. Adalbert and the Gnesno Convention. Thus in years 1996–1999 many interdisciplinary research projects on history and culture of contemporary Polish lands at the turn of the ninth and tenth centurie were conducted. Although Czech-Polish relations were main subjects of various independent research projects, they resulted in various interesting outcomes, particularly archeological materials. They enabled new insight into above-mentioned research fields. And it also refers to times, when the state of Great Moravia was formed, and to scale and character of its contacts with tribes inhabiting Silesia and Lesser Poland (especially in reference to their „material culture”). The interest in Czech history and culture at the turn of the ninth and tenth centuries covered following issues: source text studies, political ideology and social relations in the Czech Premyslid state. Yet there are still some unacknowledged topics, i.e. Polish-Czech religious, economic and intellectual (in reference to writing) contacts.